บทที่ ๓

เรื่องหงส์หินฉบับต่างๆ

ความนิยมของชาวลานนาไทยที่มีต่อเรื่องหงส์หินนั้นมีมากนักซึ่งได้แสดงออกโดยการแต่งเรื่องหงส์หินเป็นคำประพันธ์ชนิดต่างๆตามความนิยมของคนและความสามารถของผู้แต่งในสมัยต่างๆกัน หงส์หินแต่ละสำนวนก็มีเนื้อเรื่องตรงกันและเรื่องหงส์หินที่แต่งขึ้นในสมัยแรกๆนั้นปกติเป็นที่นิยมเรียกว่าเรื่องหงส์ผาคำ แต่เมื่อมีงานเขียนของเจ้าสุริยวงศ์ปรากฏแก่สาธารณชนแล้วคนทั่วไปจึงเรียกงานของท่านผู้นี้ว่าหงส์หิน, ค่าวซอเรื่องหงส์หิน หรือค่าวซอธรรมเรื่องหงส์หิน และเรื่องหงส์หินสำนวนต่างๆมีดังต่อไปนี้

๑. สักกทิปนี
๒. ค่าวธรรมหงส์ผาคำ
๓. โคลงหงส์ผาคำ
๔. ค่าวซอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัย
๕. ค่าวซอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรลานนาเมื่อพศ.๒๔๖๐
๖. ค่าวซอหงส์หินฉบับสำนวนผสมระหว่างสำนวนของพระยาโลมาวิสัยและสำนวนของเจ้าสุริยวงศ์
๗. ค่าวซอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรลานนาเมื่อพศ.๒๔๗๔
๘. ค่าวซอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยเมื่อพศ. ๒๕๐๖
๙. ค่าวซอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยเมื่อพศ.๒๕๑๐

ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงหงส์หินฉบับต่างๆโดยสังเขปตามลำดับอายุของการแต่งและจะได้กล่าวถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างฉบับในตอนท้าย

๑. สักกทิปนี เรื่องนี้เป็นที่มาของเรื่องหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัย ซึ่งได้กล่าวถึงไว้ในตอนต้นของค่าวซอของท่านว่า

"...ค่อยฟังสยงสาน นิทานแห่งข้า จักชักเดล้าเงื่อรวาที
ได้ค้อรไดล้ ตามออกกณฐี สกกทิปนี หากไชออกต้ง
หย่าสังกา สนเทสล้ง นิทานธมม์เล่าไว้ ... "[๑]

ผู้เขียนได้สอบถามผู้รู้ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน[๒] แต่ก็ไม่มีท่านผู้ใดสามารถให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ได้ว่าเป็นชื่อคัมภีร์ที่มีตัวตนอยู่หรือไม่ เท่าที่ค้นจากรายชื่อคัมภีร์ใบลานที่มีอยู่ในหอไตรของวัดต่างๆในจังหวัดลำพูน[๓] ก็ไม่มีคัมภีร์ชื่อดังกล่าวนี้อยู่เลย ชื่อที่ใกล้เคียงกับสักกทิปนีมากที่สุดคือสักกติทิปนีซึ่งมีอยู่หลายฉบับ ผู้เขียนได้ยืมคัมภีร์ใบลานชื่อดังกล่าวนี้จากวัดมหาวันจังหวัดลำพูน[๔] ไปอ่านสอบกับสักกติทิปนีที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติแผนกตัวเขียน ปรากฏว่าทั้งสองฉบับมีใจความตรงกัน คือมีใจความส่วนใหญ่คล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง และไม่มีส่วนใดเลยที่จะใกล้เคียงกับเรื่องหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัย จึงทำให้ชวนสงสัยว่าคัมภีร์สักกทิปนีอาจสูญหายไปแล้วหรือมิฉนั้นคัมภีร์ดังกล่าวอาจไม่เคยมีตัวตนอยู่เลยก็ได้

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

๑. พระยาโลมาวิสัย, "คำขอหงส์ผาคำ" สมุดข่อย เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔, ตอนต้นเรื่อง

๒. สัมภาษณ์นายสิงฆะ วรรณสัย วันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๕ และ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๑๕

สัมภาษณ์พระครูสังฆรักษ์อนันต์ สำนักวัดหมื่นล้าน เชียงใหม่ วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕

๓. เอกสารรายชื่อคัมภีร์ใบลานซึ่งนายสิงฆะ วรรณสัยได้รับความสนับสนุนจากสยามสมาคมให้ทำการสำรวจจากวัดต่างๆในจังหวัดลำพูนและบางวัดในจังหวัดลำปางใน พ.ศ ๒๕๐๘

๔. คัมภีร์ใบลานสักกติทิปนี เลขที่ ส.ส. ลพ.๒๗๓/๒๕๐๘ ๕ ผูก

๒. คำวธรรมหงส์ผาคำ คำวธรรมหงส์ผาคำหรือชาดกหงส์ผาคำนี้เป็นเรื่องที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ใบลานเพื่อใช้ในการสั่งสอนประชาชนตามแบบของชาดกอื่นๆ ลักษณะการแต่งนั้นเป็นเหมือนกับชาดกทั่วไปคือ ประกอบด้วยการปรารภชาดก หรือกล่าวถึงที่มาในการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนาเรื่องชาดกนั้นๆแก่พุทธบริษัท และในเนื้อเรื่องก็มีการแทรกคาถาไว้ด้วยจนกระทั่งจบด้วยการประชุมชาดก

ผู้เขียนได้นำเอาคำวธรรมจากวัดป่าเส้าและวัดห้วยข่องจังหวัดลำพูนมาเปรียบเทียบกับฉบับที่ได้มาจากวัดท่าโป่งอ.สันป่าตองเชียงใหม่ เห็นว่าเนื้อความตรงกันทุกฉบับ มีที่เพี้ยนกันบ้างเล็กๆน้อยๆเกี่ยวกับการใช้คำ นายสิงฆะ วรรณสัย ชี้แจงว่าเท่าที่คำวธรรมเพี้ยนกันน้อยมากแม้ว่าคำวธรรมแต่ละฉบับที่ได้มานั้นจะมาจากวัดที่อยู่ห่างกันมาก ทั้งนี้เนื่องจากผู้จารต้องระวังมากเพื่อจะให้คำวธรรมฉบับจารใหม่ตรงกับต้นฉบับทุกประการเพราะการที่ถือว่าคำวธรรมนั้นๆเป็นคัมภีร์ทางศาสนาอันเป็นของที่ควรแก่การเคารพบูชา และการจารคำวธรรมหรือพระธรรมใดๆนั้นย่อมทำให้เกิดอานิสงส์ในการจะไปสู่นิพพานได้[๒]

คำวธรรมที่ผู้เขียนได้มาจากวัดห้วยข่องนั้นบ่งบอกว่าจารเมื่อ พศ. ๒๔๗๗ ส่วนฉบับที่ได้มาจากวัดท่าโป่งนั้นบอกว่าจารเมื่อพศ. ๒๔๐๔ แต่ฉบับที่ได้มาจากวัดป่าเส้านั้นไม่มีที่บอกไว้ว่าจารเมื่อใด จึงเป็นการยากที่จะทราบได้ว่าคำวธรรมหงส์ผาคำฉบับแรกเขียนขึ้นเมื่อใด นอกจากว่าจะมีการสำรวจคำวธรรมเรื่องนี้ในทุกจังหวัดที่เกี่ยวข้องเพื่อสืบหาฉบับที่เก่าที่สุด ถึงกระนั้นก็ยังไม่แน่ว่าจะมีฉบับที่เก่ากว่านั้นอีกหรือไม่ที่ถูกทำลายเพราะกาลเวลา, ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์และความโลภในสิ่นจ้างเพียงเล็กน้อยของคนบางคน

---

๑. สัมภาษณ์นายสิงฆะ วรรณสัย วันที่ ๒๘ พฤษจิกายน พศ.๒๕๑๕

๒. มักมีการลงท้ายพระธรรมแต่ละผูกว่า "นิพพานำ ปรมำ สุขำ" จากนั้นแสดงความปรารถนาให้ตนเอง ครูอาจารย์หรือญาติพี่น้องบรรลุนิพพาน โดยอ้างอานิสงส์การจารพระธรรม

ค่าวธรรมหงส์ผาคำเริ่มต้นเรื่องว่าในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่เชตวนาราม ในเมืองสาวัตถีนั้น ครั้งหนึ่งภิกษุทั้งหลายปรารภว่าเทวทัต, นางจิญจมาณวิกาและพวกเดียรถีย์ทั้งหลายซึ่งคอยเบียดเบียนพระพุทธเจ้าย่อมถึงแก่วิบัติทุกคน พระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ในคันธกุฏีก็ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าพูดถึงเรื่องใดอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลถึงสาเหตุแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าคนเหล่านั้นไม่เพียงแต่ต้องการปองร้ายพระองค์ในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ในชาติก่อนก็เคยปองร้ายและได้รับความวิบัติทุกคน เมื่อตรัสดังนั้นแล้วก็ทรงนิ่งอยู่ วันนั้นเป็นวันขึ้นสิบห้าค่ำ ซึ่งมีพุทธบริษัทชุมนุมกันมากและใคร่จะทราบเรื่องนั้นด้วย พระสารีบุตรจึงอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงเรื่องที่มีมาแต่หนหลังนั้น

พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าเรื่องหงส์ผาคำหรือหงส์หิน[1] และในตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกคุจเดียวกับที่ปรากฏในสำนวนของพระยาโลมาวิสัย จากการที่ผู้เขียนได้ศึกษาดูโดยละเอียดแล้วเห็นว่าเรื่องในค่าวธรรมมีผิดเพี้ยนจากค่าวซอของพระยาโลมาวิสัยดังนี้

๑. พระราชาผู้ครองนครพาราณสีชื่อท้าวปรันตป มีมเหสีชื่อนางวิมาลาหรือจันทวิมาลา[2]

๒. นางวิมาลาทรงครรภ์ ๑๐ เดือนแล้วจึงคลอด

๓. ขณะที่พระโพธิสัตว์ตกจากช่องใต้ปราสาทนั้น พระอินทร์เมื่อเล็งทิพยญาณรู้แล้วจึงนำเอาปุยฝ้ายที่ทำให้อ่อนนุ่มได้ร้อยหนแล้วนั้นไปรองรับเอาพระโพธิสัตว์มิให้กระทบดินแล้วนำไปเลี้ยงบนสวรรค์ชั้นดุสิต

---

๑. คล้ายกับค่าวซอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัย ดังปรากฏในหน้าที่ ๑๐๓–๑๔ นี้

๒. คำว่า"จันท"ที่เติมหน้าชื่อวิมาลานี้คงไม่มีลักษณะเป็นนามเฉพาะ เนื่องจากว่าในที่อื่นๆกล่าวเพียงว่า "วิมาลา" เท่านั้น และ "จันท" นี้ก็ใช้เติมหน้าชื่อ "มุกขวดี" อีกด้วยและโดยปกติก็ใช้แต่ "มุกขวดี" เท่านั้น คำว่า "จันท" นี้น่าจะเป็นคำประกอบนามซึ่งแปลว่า ดี, สวยหรือน่ารักมากกว่า

๔. ในคืนก่อนที่นางวิมาลาจะได้พบพระโพธิสัตว์อันเป็นโอรสนั้น นางฝันว่าพระอาทิตย์และพระจันทร์ตกลงมาที่อกของนาง แล้วจึงมีช้างเผือกทรงเครื่องเข้าไปหานางที่เรือน ต่อมานางฝันอีกว่ามียักษ์หกตนเอาขวานผ่าอกนางแล้วล้วงไส้นางออกไปและนางก็ร้องไห้จนกระทั่งต่อมานางก็ได้ไส้ของตนคืนมาเป็นปกติ ในตอนใกล้รุ่งนางฝันอีกว่ามีชายผู้หนึ่งเอาดอกบัวดอกหนึ่งยื่นให้ ละอองเกสรจากดอกบัวนั้นก็หอมฟุ้งตระหลบขึ้นสู่จมูกของนางจนนางต้องตกใจตื่น ทั้งนี้ความฝันดังกล่าวตายายทั้งสองได้แก้ฝันว่านางจะได้ลาภ

๕. ตายายเจ้าของสวนและนางวิมาลาตั้งชื่อพระโพธิสัตว์ว่า ทุกขขตติยวงสา ทั้งนี้ในฉบับของพระยาโลมาวิสัยได้มีการขนานนามว่า ทุคคขตติยวงสา

๖. เมื่อนางวิมาลาพบลูกแล้วนางก็มิได้ทอดทิ้งสุนัขหากแต่ได้จัดอาหารที่ดีให้และได้ทำเบาะให้สุนัขนั้นนอนที่หัวบันไดบ้าน กรณีนี้พระยาโลมาวิสัยได้กล่าวถึงเช่นกันหากแต่ได้ไปกล่าวถึงในตอนท้ายของเรื่องแทนที่จะเป็นอยู่ในตอนต้นเรื่อง. เหมือนในคาวธรรมนี้

๗. ราชบุตรทั้งหกชวนกันเล่นหมากรุกหมากสะกาเป็นปกติ(มิใช่หมากบ้าหรือสะบ้า) มีการพนันกันว่าถ้าผู้ใดชนะในการเล่นแต่ละครั้งก็จะได้หมากบ้าทองคำ(หมากนิมคำ)น้ำหนักหนึ่งพันที่ราชบุตรนำไปวางเป็นเดิมพันองค์ละหนึ่งลูก เมื่อพระโพธิสัตว์ไปเห็นการเล่นก็อยากจะเล่นด้วย เมื่อกุมารทั้งหกถามว่าจะใช้อะไรเป็นเดิมพัน พระโพธิสัตว์ก็นำเอาแก้วลูกหนึ่งซึ่งหาค่ามิได้อันเป็นของที่พระอินทร์มอบให้เสนอแก่กุมารเหล่านั้นว่าจะใช้เป็นเดิมพัน กุมารเหล่านั้นเห็นแก้วก็เกิดความโลภจึงให้พระโพธิสัตว์เล่นด้วย เมื่อเล่นแล้วกุมารทั้งหกเหล่านั้นไม่เคยชนะพนันเลย แต่ต้องเสียหมากบ้าทองคำเดิมพันให้แก่พระโพธิสัตว์องค์ละลูกทุกวันเป็นปกติ

๘. เมื่อทุกขขตติยวงสาพบยักษ์ที่คอยจับชาวเมืองพาราณสีกินนั้นก็ได้ชักเอาพระขรรค์ด้ามแก้วออกมาจากปีกเสื้อ พระขรรค์นั้นก็กลายเป็นดาบยาวหนึ่งวา เมื่อยักษ์เข้าไปใกล้ พระโพธิสัตว์ก็กระโดดขึ้นฟันคอยักษ์ เมื่อยักษ์ตายแล้วก็โดดขึ้นเหยียบหัวและเดินเลนไปตามตัวยักษ์ซึ่งสูงเจ็ดชั่วลำตาลนั้น

๙. เมื่อกุมารทั้งหกคาดว่าทุกขตติยวงสาตายเพราะยักษ์แล้วก็ชวนกันไปดูบริเวณที่เกิดเหตุเพื่อจะเอาหมากนิมคำของตนและจะได้ยึดเอาแก้วของทุกขตติยวงสาซึ่งควรจะตกอยู่ในบริเวณนั้นไปด้วย

๑๐. เมื่อทราบว่าพระโพธิสัตว์ไม่ตาย กุมารเหล่านั้นก็เสนอให้สินบนเป็นทองคำนิกขหกพันและเงินอีกหกร้อย (พวง) เพื่อมิให้พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องการฆ่ายักษ์ให้แก่ผู้ใดทราบ

๑๑. เหล่าราชบุตรเมื่อได้รับราชโองการให้ไปค้นหาพระเจ้าย่าแล้ว บังเอิญพบพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังจะไปเล่นสะกา จึงอ้อนวอนขอให้ไปกับพวกตน

๑๒. เรียกชื่อป่าที่พระโพธิสัตว์ไปค้นหาพระเจ้าย่านั้นว่าป่าหิมพานต์

๑๓. เมืองแรกที่พระโพธิสัตว์ไปพบในป่าหิมพานต์คือเมือง วสสกุมภณฑา ซึ่งเป็นเมืองของท้าววสสยักษ์กุมภัณฑ์ผู้มีธิดาชื่อนางจันทมุกขวดี หรือมุกขวดี นางผู้นี้มีผิวสามสีและมีวรรณะสดใสซึ่งแม้นนั่งอยู่ในที่สลัวก็ทำให้เกิดความสว่างได้

๑๔. เมืองที่สองที่พระโพธิสัตว์พบคือเมืองคนธรรพ์(บางครั้งเรียกว่าคนธรรพ์ยักษ์) แต่มิได้กล่าวไว้ว่าพญายักษ์นั้นชื่อใด นางจุฬคันธาซึ่งเป็นธิดาอายุสิบห้าปีนั้นมีผิวงดงามดั่งดวงแก้วที่มีประกายพวยพุ่ง

๑๕. เมืองที่สามซึ่งพระโพธิสัตว์ไปพบคือเมืองของท้าวอนุหมังควมปติผู้เป็นใหญ่แก่ยักษ์ควมปติทั้งหลาย พญายักษ์นี้มีธิดาชื่อนางจันทปทุมมาซึ่งมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดเป็นอันมาก

๑๖. บรรดาพญายักษ์ทั้งสามนี้ต่างก็เจรจากับพระโพธิสัตว์ผู้มาเยือนด้วยดี คือไม่แสดงอาการคุกคามพระโพธิสัตว์ในตอนแรกที่พบ ครั้นทราบว่าผู้ที่มาเยือนนั้นคือพระโพธิสัตว์ต่างก็ไปพิจารณาดูลายกงจักรที่พระบาทของพระโพธิสัตว์ เมื่อเห็นว่าเป็นพระโพธิสัตว์จริงแล้ว พญายักษ์เหล่านั้นต่างก็ยกธิดาของตนให้โดยไม่ปรึกษากับมเหสีหรือธิดาของตนเลย

๑๗. เมื่อพระโพธิสัตว์ไปพบพระเจ้าย่าของตนที่เมืองผีดิบแล้วก็มีการดำเนินเรื่องเหมือนในงานของเจ้าสุริยวงศ์คือ พระโพธิสัตว์เมื่อได้สนทนากับพระเจ้าย่าแล้วก็ได้ทำลายบ้านเมืองของผีดิบเสียแล้วจึงพาพระเจ้าย่าขึ้นขี่หงส์หนีไปพร้อมกับตน เมื่อพวกผีดิบกลับจากการไปหาอาหารแล้วพบความเสียหายของตน

จึงเหาะตามหาตัวผู้ประทุษร้ายและได้รบกับพระโพธิสัตว์จนพวกผีดิบถูกฆ่าตายเกือบหมดทั้งเมือง เมื่อเหาะไปจากที่รบนั้นได้ไม่มากนักก็ได้รบกับผีดิบที่ชอบกินช้างอีกด้วย

๑๘. ชายาของพระโพธิสัตว์ทั้งสามเมื่อได้ยินพระสวามีของตนเรียกอยู่ในอากาศเช่นนั้นก็ได้อธิษฐานอ้างความสัตย์และบารมีของตนที่ได้ทำไว้คู่กับพระโพธิสัตว์ในชาติปางก่อนว่าถ้าในชาตินี้จะได้อยู่คู่กันอีกก็ขอให้ปราสาทเหาะขึ้นตามเสด็จไป

๑๙. เมื่อนางทั้งสามไปค้นหาพระโพธิสัตว์ที่ฝั่งน้ำเบื้องหน้านั้นนางได้พากันเหาะไปด้วยตนเอง

๒๐. พระเจ้าย่าทูลให้ท้าวปรันตปทรงทราบว่าผู้ที่พาตนกลับพาราณสีนั้นมิใช่กุมารทั้งหก ทั้งนี้นางเล่าขึ้นมาเองโดยมิได้แสดงอาการหมิ่นหมองให้ท้าวพาราณสีเกิดฉงนพระทัยจนต้องตรัสถาม

๒๑. เมื่อท้าวปรันตปต้องการค้นหาตัวผู้ที่พาพระราชมารดากลับเมืองนั้นโปรดให้จัดงานฉลองแล้วทำสะพานขึ้นให้ผู้เข้าชมงานนั้นเดินเข้าสู่บริเวณงานอย่างมีระเบียบและโปรดให้สร้างหอสูงขึ้นให้พระราชมารดาประทับคอยดูผู้ไปชมงาน

๒๒. เมื่อท้าวปรันตปทรงทราบว่าบรรดามเหสีและราชบุตรเป็นผู้มีความผิดก็โปรดให้ไล่คนทั้งสิบสองออกนอกเมืองไป พอคนเหล่านั้นเดินออกพ้นประตูเมืองออกไปแล้วเท่านั้นก็ถูกธรณีสูบทุกคน

๒๓. ในคราวที่ท้าวปุรันตปและพระโพธิสัตว์ไปเชิญนางวิมาลาเข้าเมืองนั้นพระโพธิสัตว์ได้แสดงพระธรรมเทศนาถึงรากเหง้าแห่งสงสารคืออกุศลบาททั้ง ๑๕ ประการแก่นางวิมาลา เมื่อนางได้สดับพระธรรมดังกล่าวแล้วจึงยอมกลับเข้าเมือง

๓. โคลงหงส์ผาคำ ผู้เขียนพบโคลงหงส์ผาคำฉบับสมุดข่อยสองฉบับ ฉบับหนึ่งอยู่ในแผนกตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ คือเลขที่ ๕๓ อักษร ห. หมวดบทกลอน หมู่กลอนอ่านเขียนเมื่อพศ. ๒๔๔๐ แต่ฉบับนี้อยู่ในสภาพที่ชำรุดมากจนไม่สามารถอ่านได้ อีกฉบับหนึ่งอยู่ในความครอบครองของอาจารย์มณี พยอมยงค์แห่งคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์มณีกล่าวว่าโคลงหงส์ผาคำนี้น่าจะเป็นผลงานของพระยาโลมาวิสัยและพระยาปัญญาพิทยาจารย์ร่วมกัน แต่ไม่ทราบเวลาแต่ง[๑]

---

๑. มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีล้านนา, หน้า ๑๓๘

โคลงหงส์ผาคำนี้ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ, โคลงสามสุภาพและโคลงสองสุภาพ บรรยายเรื่องต่อเนื่องกันไปเป็นลำดับ ในการแต่งนั้นได้มีการกำหนดเลขบอกลำดับที่ของโคลงไว้หน้าโคลงสี่สุภาพแล้วจึงมีโคลงสองหรือสามสุภาพตามมาอีกบทหนึ่ง โคลงหงส์ผาคำนี้มีจำนวนโคลงทั้งหมด ๕๕๒ บท แต่ถ้านับเฉพาะโคลงสี่สุภาพแล้วจะมี ๒๗๕ บท เป็นที่น่าเสียดายที่โคลงหงส์ผาคำนี้พระนิพนธ์ดำเนินเรื่องไปเพียงสองในสามของเรื่องเท่านั้นก็หมดจำนวนเสียก่อนโดยที่สมุดข่อยฉบับนั้นยังมีที่ว่างอีกมากพอที่จะบันทึกเรื่องไว้ได้ทั้งหมด

๔. <u>ค่าวซอเรื่องหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัย</u> ผู้เขียนได้พบค่าวซอฉบับนี้เพียงฉบับเดียวซึ่งเป็นสมุดข่อยที่อยู่ในความครอบครองของนายสิงฆะ วรรณสัย ค่าวซอดังกล่าวนี้เป็นฉบับที่คัดลอกจากฉบับเดิมไว้ได้จนจบ และคัดลอกเสร็จเมื่อเดือน ๘ เหนือ จุลศักราช ๑๒๔๓ คือประมาณเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๔๒๔ ดังมีโคลงกล่าวว่า

ปางปีสกราชขึ้น เหงียหงาย
พันสองร้อยสี่สิบสามหมาย หมยดไว้ย
มเสงสนำท่านทวัดทวาย ขอมรยก มีเหย
ไทตำบนร้วงไส้ สวรสย้งสุดซ่อ

ทั้งนี้ผู้เขียนขอย่อเรื่องของค่าวซอหงส์ผาคำทั้ง ๑๗ บทไว้ดังนี้

บทที่ ๑

เมื่อไหว้ครูเสร็จแล้วจึงเริ่มลำดับเรื่องบอกว่าเป็นเรื่องของการบำเพ็ญโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ในสมัยที่พระบารมียังไม่แก่กล้า ขณะนั้นท้าวปุรันตปเป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี พระองค์มีมเหสีเจ็ดนางโดยมีนางวิมราเป็นมเหสีเอก และมีสนมทั้งสิ้นรวม ๑๖,๐๐๐ นาง บรรดาเทวีทั้งเจ็ดต่างทรงครรภ์โดยทั่วหน้า

---

๑. มณี พยอมยงค์, <u>ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย</u>, หน้า ๑๓๘

โดยเฉพาะในครรภ์ของนางวิมรานั้นพระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิอยู่ เมื่อนางมเหสีรองทั้งหกทรงครรภ์ครบสิบเดือนแล้วก็คลอดเป็นชายทั้งหมด ท้าวปุรันตปก็ทรงโสมนัสยิ่งและโปรดให้ทนุบำรุงเลี้ยงดูอย่างดี

บทที่ ๒

ฝ่ายนางวิมรานั้นทรงครรภ์ครบสิบสองเดือนแล้วจึงคลอดลูกเป็นชาย บรรดานางมเหสีรองเหล่านั้นซึ่งมาช่วยนางวิมราในการคลอดเห็นพระโพธิสัตว์ก็ตระหนักว่าถ้าพระโพธิสัตว์เจริญวัยขึ้นแล้วย่อมจะต้องได้รับราชสมบัติและมีอำนาจเหนือลูกของตน นางเหล่านั้นจึงปรึกษากันเพื่อจะฆ่าพระโพธิสัตว์ทิ้งเสีย ประกอบกับเห็นนางวิมรายังนอนไม่ได้สติเพราะการคลอดอยู่จึงจับเอาพระโพธิสัตว์ไปทิ้งลงช่องใต้ปราสาท จากนั้นจึงไปลักเอาลูกหมาตัวหนึ่งมาในที่นั้นแล้วเอาโลหิตของนางวิมราทาตัวลูกหมาดังกล่าวและวางไว้ที่ตักของนางวิมรา ต่อจากนั้นนางทั้งหกก็เข้าไปทูลท้าวปุรันตปว่านางวิมราคลอดลูกเป็นสุนัขผิดสามัญชนทั่วไป ท้าวปุรันตปได้ยินก็พิโรธและอับอายแก่เหล่าเสนาอย่างยิ่งจึงโปรดให้เสนาไปขับนางให้หนีไปจากเมือง นางวิมรามีความโศกเศร้าเป็นที่สุดจึงอุ้มลูกหมาร้องไห้รำพันเป็นอันมากถึงความลำบากในการมีครรภ์แต่กลับมีลูกเป็นสุนัข นางได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัสในการเดินทางเพราะไม่เคยลำบากเช่นนั้นมาก่อน นางระหกระเหินออกนอกเมืองจนกระทั่งไปถึงสวนดอกไม้ของตายายคู่หนึ่งจึงเข้าไปเล่าความทุกข์ยากให้ฟัง ตายายทั้งสองรู้สึกสงสารนางเป็นอันมากจึงรับนางเลี้ยงไว้อยู่ด้วยกัน

บทที่ ๓

ขณะที่เหล่านางมเหสีรองโยนพระโพธิสัตว์ลงจากปราสาทให้ตกลงไปตายบนพื้นดินนั้น แท่นบัณฑุกัมพลของพระอินทร์เกิดแข็งกระด้างขึ้นด้วยพระบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระอินทร์ส่องดูด้วยพิพยเนตรเห็นเหตุการณ์แล้วจึงรีบเหาะลงมารับกุมารโพธิสัตว์นั้นไว้มิให้ทันกระทบดินแล้วนำไปเลี้ยงไว้เป็นลูกบุญธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และมอบหมายให้บรรดานางฟ้าช่วยกันดูแล นางฟ้าเหล่านั้นก็ได้อธิษฐานให้กุมารดูดนิ้วตนแทนอาหารจนกระทั่งเจริญวัยขึ้นมีรูปร่างงดงามและ

พูดจาไพเราะเป็นที่รักของบรรดานางฟ้าเหล่านั้น ทั้งนี้เมื่อกุมารโพธิสัตว์รู้จักคิดแล้วก็มีความสงสัยว่าใครคือมารดาของตนแน่เพราะไม่มีใครอุ้มชูให้นมแก่ตน ครั้งหนึ่งเมื่อหิวนมมากจึงร้องไห้และคลานไปถามถึงแม่กับพระอินทร์ พระอินทร์มีความสงสารมากจึงอุ้มและเล้าโลมโดยการพาไปเที่ยว แต่กุมารนั้นก็ไม่ยอมหยุดร้องไห้ พระอินทร์จึงบอกว่านางสุชาดาเป็นแม่พระโพธิสัตว์ก็คลานเข้าไปหาและขอกินนมแต่นางก็ไม่ยอมใยดีด้วย พระอินทร์พยายามบอกว่าชายาองค์อื่นๆเป็นแม่ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็คลานเข้าไปขอกินนมยังทุกนางแต่แม้กระทั่งนางฟ้าก็ไม่มีใครยอมรับว่าเป็นแม่ พระโพธิสัตว์ก็ร้องไห้กลับไปหาพระอินทร์จนพระอินทร์ทนรบเร้าไม่ได้จึงเล่าความจริงให้ทราบ พระโพธิสัตว์ก็อ้อนวอนให้พระอินทร์พาไปส่ง พระอินทร์จึงอุ้มพระโพธิสัตว์ไปทางด้านใต้ของวิมานจนถึงก้อนผาทองคำนิลละซึ่งเป็นหินวิเศษมีรูปเป็นนกชนิดต่างๆที่พระอินทร์เคยใช้เป็นพาหนะ พระอินทร์สั่งให้ก้อนผาคำนิลละนั้นกลายเป็นนกที่มีวิญญาณเพื่อพาพระโพธิสัตว์ไปสร้างบุญสมภาร ก้อนหินนั้นจึงกลายเป็นนกซึ่งมีทั้งงวงและงา เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นเช่นนั้นจึงลงจากสะเอวพระอินทร์ไปขึ่นก เมื่อทำประทักษิณรอบวิมานพระอินทร์สามรอบแล้วก็ลงไปสู่สวนดอกไม้ที่นางวิมราอาศัยอยู่ เมื่อพระโพธิสัตว์ลงจากหลังนกนั้นแล้ว นกก็กลายเป็นก้อนหินอยู่อย่างนั้นจนกว่าพระโพธิสัตว์จะใช้ในการเดินทางอีกจึงจะกลายเป็นนกพาหนะ เมื่อพระโพธิสัตว์เดินไปสู่เรือนแล้วก็พบพระมารดาจึงเข้าไปกอดขาร้องไห้เรียกนางว่าแม่ นางวิมรามีความสงสัยนักจึงซักถามซึ่งพระโพธิสัตว์ก็ตอบตามที่พระอินทร์ตรัสเล่าให้ฟังทุกประการ นางวิมราจึงอธิษฐานว่าถ้ากุมารนั้นเป็นลูกนางจริงก็ขอให้น้ำนมของตนพุ่งเข้าสู่ปากของกุมารนั้นและการณ์ก็เป็นไปตามที่นางอธิษฐาน เมื่อนางประจักษ์เช่นนั้นจึงร้องไห้และเล่าเรื่องความยากลำบากให้ลูกฟัง ครั้นตายายทั้งสองทราบเรื่องก็ชื่นชมด้วยและยกย่องทั้งสองแม่ลูกให้เป็นนายของตน แล้วจึงได้ตั้งชื่อกุมารโพธิสัตว์นั้นว่า ทุคคตติยวงสา เนื่องจากเป็นลูกกษัตริย์ตกยาก จากนั้นก็ได้ทำขวัญและอวยพรให้ทั้งสองแม่ลูกมีความจำเริญรุ่งเรืองสืบไป

บทที่ ๔

ราชโอรสของท้าวปุรันตปทั้งหกเมื่อโตขึ้นก็ชอบการเล่นสะบ้าเป็นอันมาก

ท้าวปุรันตปจึงโปรดให้เอาทองคำมาหล่อเป็นลูกสะบ้าให้กุมารเหล่านั้นเล่นกับบรรดาลูกของเสนาทุกวันที่ลานสะบ้า กิตติศัพท์การเล่นสะบ้าจึงเป็นที่เลื่องลือทั่วไปจนกระทั่งถึงทุคคตกิยวงสาที่อยู่ในสวนดอกไม้ ประกอบกับการที่ต้องเล่นอยู่โดยลำพังในสวนก็ทำให้พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเล่นสะบ้า จึงเอาหมากบ้าสีแดง เสื่อถุงย่ามสะพายไหล่เดินทางเข้าไปเล่นหมากบ้าในเมืองโดยลำพัง เมื่อไปถึงลานสะบ้าแล้ว ราชบุตรทั้งหกเห็นพระโพธิสัตว์เข้าจึงชวนเล่นสะบ้าและอนุญาตว่าแม้หมากบ้าของพระโพธิสัตว์จะเป็นหมากสีแดงก็ไม่เป็นไร ถ้าเล่นชนะก็มีสิทธิที่จะนำเอาลูกสะบ้าทองคำไปได้ เมื่อพระโพธิสัตว์ตกลงแล้วก็เล่นสะบ้าโดยที่พระโพธิสัตว์วางลูกสะบ้าของตนให้กุมารทั้งหกทอยก่อนเมื่อผู้ทอยคนแรกทอยไม่ถูกก็เปลี่ยนผู้ทอยจนครบจำนวนราชบุตรแล้วพระโพธิสัตว์จึงมีสิทธิทอย ด้วยบารมีของพระโพธิสัตว์ก็ทอยถูกสะบ้าทองคำที่เป็นสินพนันจึงได้ลูกสะบ้าทองคำไปเป็นกรรมสิทธิ์ ครั้นตกค่ำลงแล้วต่างก็แยกย้ายกันกลับ พระโพธิสัตว์จึงเอาสะบ้าทองคำที่ได้นั้นไปให้แม่ใช้จ่าย วันรุ่งขึ้นก็ไปเล่นสะบ้าและได้สะบ้าทองคำกลับเรือนวันละหกลูกเสมอ

บทที่ ๕

ที่นอกเมืองพาราณสีนั้นมียักษินีตนหนึ่งคอยจับชาวเมืองกินมานานหลายชั่วอายุคนแล้ว ยักษินีตนนี้คอยผลัดเปลี่ยนวันจับคนโดยเวียนไปเฝ้าประตูเมืองแห่งละคืนไปตามลำดับ ทั้งนี้ชาวเมืองไม่มีใครที่สามารถปราบยักษ์นี้ได้ มีวันหนึ่งที่ทุคคตกิยกุมารเล่นสะบ้าจนค่ำแล้วก็จะกลับบ้าน เหล่าราชบุตรก็ห้ามไว้และบอกว่าวันนั้นเป็นวันกำหนดที่ยักษ์จะไปประจำอยู่ที่ประตูเมืองด้านใต้ที่พระโพธิสัตว์เคยใช้เข้าออกเสมอนั้นทุคคตกิยวงสาก็ไม่ฟังเสียงทัดทาน เมื่อไปถึงประตูเมืองแล้ว ยักษ์ก็วิ่งเข้าหาเพื่อจะจับกินเป็นอาหาร ทุคคตกิยวงสาจึงร่ายมนต์สะกดให้ยักษ์จังงังแล้วดึงพระขรรค์ที่พระอินทร์ประทานให้ออกจากที่ซ่อนในปกเสื้อแล้วโดดขึ้นตัดคอยักษ์ให้ขาดลง จากนั้นก็เดินทางกลับบ้านต่อไปและไม่เล่าเรื่องฆ่ายักษ์ให้แก่ผู้ใดทั้งสิ้น

บทที่ ๖

ครั้นวันรุ่งขึ้นพระโพธิสัตว์ก็เข้าไปในเมืองเพื่อเล่นสะบ้าตามปกติ เมื่อพวกราชบุตรเห็นพระโพธิสัตว์ดังนั้นจึงเข้าไปถามว่าเหตุใดจึงไม่เป็นอันตราย พระโพธิสัตว์ก็เล่าเรื่องให้ฟังตามความเป็นจริง พอราชบุตรไม่ยอมเชื่อคำบอกเล่าก็ชวนให้ไปดูเอง เมื่อไปถึงบริเวณที่ยักษ์นอนตายอยู่นั้นกุมารทั้งหกและบริวารต่างมีความหวาดกลัวเป็นอันมากจนกระทั่งทุคคตติยวงสาเตือนให้พิจารณาโดยรอบคอบจึงได้สติและเห็นว่ายักษ์ตายแล้วจริง ราชบุตรเหล่านั้นจึงปรึกษากันแล้วขอร้องพระโพธิสัตว์มิให้บอกเรื่องการฆ่ายักษ์แก่ผู้ใดโดยเสนอทองคำหกพันให้เป็นสินบน ครั้นพระโพธิสัตว์ตกลงแล้วกุมารเหล่านั้นต่างก็ช่วยกันเข้าฟันแทงศพยักษ์จนเละเปรอะทั้งหกองค์แล้วจึงเข้าไปทูลท้าวปุรันตปว่าพวกตนได้ฆ่ายักษ์ประจำเมืองแล้ว ท้าวปุรันตปเกิดโสมนัสในความเก่งกล้าของลูกเป็นอันมากจึงโปรดให้มีพิธีทำขวัญสมโภชกุมารทั้งหกและประทานสิ่งของมีค่าต่างๆให้เป็นรางวัลอย่างมากมาย

บทที่ ๗

ท้าวปุรันตปเมื่อพิจารณาดูเหตุการณ์แล้วก็เกิดความกังขาในราชบุตรเหล่านั้น ทรงคิดว่าผู้ที่ฆ่ายักษ์ได้จะต้องมีบุญเป็นพระโพธิสัตว์แน่เพราะคนธรรมดานั้นไม่มีทางที่จะฆ่ายักษ์ได้เลย บางทีพระโพธิสัตว์ผู้นั้นฆ่ายักษ์ตายก่อนแล้วและราชบุตรสวมรอยหลอกพระองค์โดยที่พระโพธิสัตว์นั้นไม่ปรารถนาจะแสดงพระองค์ หรือบางทีพระโพธิสัตว์องค์นั้นอาจเป็นผู้หนึ่งผู้ใดในเหล่าราชบุตรก็ได้จึงทรงต้องมีการที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงว่าเป็นผู้ใดแน่ พระองค์จึงมีพระราชโองการโปรดให้ราชบุตรเหล่านั้นไปเสาะแสวงหาพระเจ้าย่าคือพระราชมารดาของพระองค์ที่พวกผีดิบลักพาตัวไปในขณะที่พระองค์มีพระชนมายุเพียงยี่สิบพรรษานั้นมาให้ได้ ถ้ากลับเมืองโดยปราศจากพระเจ้าย่าแล้วจะต้องโทษถึงแก่ประหารชีวิตสิ้นทุกองค์ ราชบุตรเหล่านั้นต่างเกิดความวิตกในพระราชโองการนั้นเป็นอย่างยิ่งจนทำอะไรไม่ถูกจึงพากันเดินไปที่ลานสะบ้าและได้พบทุคคตติยวงสาในที่นั้น ราชบุตรทั้งหกจึงลงกราบที่เท้าพระโพธิสัตว์แล้วอ้อนวอนขอให้ไปค้นหาพระเจ้าย่ากับพวกตนโดยสัญญาว่าเมื่อได้พระเจ้าย่ากลับถึงเมืองแล้วจะมอบทองคำให้เป็นค่าจ้าง พระโพธิสัตว์เมื่อได้ยินคำอ้อนวอนแล้ว

ก็อยากไปด้วยแต่บอกราชบุตรว่าจะต้องขออนุญาตมารดาเสียก่อน นางวิมราเมื่อได้ยินคำขออนุญาตของลูกที่จะไปค้นหาพระเจ้าย่ากับราชบุตรทั้งหกสักสามเดือนเช่นนั้นก็ไม่อยากให้ไปและได้อ้างถึงความน่ากลัวของป่านานาประการให้ลูกฟัง เมื่อลูกยืนยันที่จะขอไปให้ได้นางจึงขอตายายทั้งสองให้ทำนายโชคชะตาของลูกให้ตาเฒ่าก็ทายว่าเมื่อทุคคตบัณฑิตวงสาอายุสิบสามนี้จะพบกับความลำบากแล้วดีขึ้นภายหลังโดยที่ทั้งโชคและเคราะห์ประกอบกันอยู่ ตอนแรกนั้นพระโพธิสัตว์จะได้ชายาพอตอนกลับจะถูกทำร้ายถึงแก่เสียชีวิตแต่จะมีหมอรักษาให้ฟื้นคืนมาอีก นางวิมราทัดทานลูกไม่ได้จึงจำใจอนุญาตให้ไปในที่สุด

บทที่ ๘

เมื่อทุคคตบัณฑิตวงสาลามารดาแล้วก็ขึ้นขี่หงส์ผาคำบุ่งไปยังเมืองพาราณสีและนำหงส์นั้นไปซ่อนไว้ในพุ่มไม้แห่งหนึ่งนอกเมือง จากนั้นก็เดินเข้าไปหาราชบุตรทั้งหกในเมือง ครั้นกุมารเหล่านั้นทราบว่าพระโพธิสัตว์จะไปด้วยก็พากันเข้าไปทูลลาพระบิดาแล้วออกมาจัดเตรียมรี้พลและยกทัพออกจากเมืองไปทางทิศเหนือ ทั้งนี้พระโพธิสัตว์ได้ขี่หงส์ล่วงหน้าไปก่อนโดยไม่มีใครเห็น เมื่อราชบุตรทั้งหกเดินทัพได้เจ็ดวันแล้วก็ไปถึงฝั่งสมุทรและตั้งทัพลงในที่นั้น ทุคคตบัณฑิตวงสาก็บอกให้พวกราชบุตรและบรรดารี้พลตั้งทัพรออยู่ในที่นั้นและตนเองจะไปค้นหาพระเจ้าย่าตามลำพัง

บทที่ ๙

บรรดาราชบุตรและรี้พลเห็นพระโพธิสัตว์ขี่หงส์บินไปต่อหน้าเช่นนั้นต่างก็พากันยกมือไหว้เพราะเห็นเดชานุภาพที่ประจักษ์โดยชัดเจน หงส์ผาคำก็พาพระโพธิสัตว์เดินทางชมบ่กชมไม้ในฤดูเดือนหก (ประมาณเดือนมีนาคม)ไปเรื่อยๆจนกระทั่งถึงเขตที่อยู่ของพวกยักษ์ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์ไปพบปราสาทของพญายักษ์ชื่อวสสวโรเป็นแห่งแรก พญายักษ์ตนนี้มีธิดางามชื่อมุกขวาดีซึ่งขณะนั้นนางมีอายุได้สิบห้าปี เมื่อพระโพธิสัตว์พบปราสาทยักษ์ดังกล่าวก็ให้สัญญาณแก่นกเพื่อลงที่ปราสาทแห่งนั้น วสสวโรพญายักษ์เห็นพระโพธิสัตว์ก็เข้าไปถามด้วยอาการคุกคามว่าเป็นใครพระโพธิสัตว์จึงแนะนำตนเองโดยละเอียดและชี้แจงสาเหตุในการเดินทางครั้งนั้นด้วย

พร้อมทั้งเสริมว่าได้เดินทางมาหลายปีหลายเดือนมาแล้ว วสสวโรพญายักษ์ใคร่ครวญดูแล้วเห็นว่าคงจะเป็นพระโพธิสัตว์จริง ประกอบกับเมื่อเห็นลายกงจักรอันเป็นลักษณะของความเป็นโพธิสัตว์ที่เท้าของผู้เป็นแขกจึงได้หายสงสัยและเกิดความรักใคร่จึงจูงมือพระโพธิสัตว์ไปนั่งร่วมแท่นบัลลังก์แล้วขอสวามิภักดิ์และยกธิดาของตนให้ด้วย นางมุกขวดีซึ่งแอบมองเห็นเหตุการณ์เป็นไปทำนองที่ตนต้องการจึงมีความพอใจยิ่งนัก เย็นวันนั้นวสสวโรพญายักษ์โปรดให้มีการวิวาห์และการฉลองอย่างครึกครื้น เมื่อทั้งสองหนุ่มสาวร่วมรักกันในคืนนั้นแล้วพระโพธิสัตว์ก็เล่าถึงความจำเป็นที่จะต้องจากนาง และสัญญาว่าเมื่อได้ตัวพระเจ้าย่าแล้วจะมาเรียกทำให้นางมุกขวดีเกิดความอาวรณ์ยิ่งนัก ครั้นรุ่งเช้าเมื่อพระโพธิสัตว์สั่งลานางแล้วจึงขึ้นสถิตเหนือหลังหงส์ผาลาลิละบินทักษิณาวัตรสามรอบแล้วก็บินค้นหาพระเจ้าย่าเรื่อยไปในป่าจนกระทั่งพบปราสาทของยักษ์หลังหนึ่งจึงบังคับนกให้ร่อนลงที่นั้น พญายักษ์เจ้าของปราสาทนั้นก็เข้าไปถามถึงกิจธุระด้วยอาการคุกคาม เมื่อทุคคตติยวงสาบอกถึงเรื่องราวของตนโดยสงบแล้วจึงถามถึงเมืองผีดิบจากพญายักษ์ตนนั้น พญายักษ์เห็นลักษณะของชายหนุ่มก็เกิดความพอใจจึงเชิญให้หยุดพักอยู่ในปราสาทนั้นพร้อมทั้งยกธิดาคือนางจุฬกันธาผู้ทรงความงามเป็นเอกให้ด้วย นางจุฬกันธาซึ่งแอบดูเหตุการณ์ตั้งแต่แรกนั้นก็มีความพอใจยิ่งนัก เย็นวันนั้นพญายักษ์ก็โปรดให้มีการฉลองงานวิวาห์ของพระโพธิสัตว์และธิดา เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ร่วมรักกับนางแล้วจึงได้บอกนางถึงความจำเป็นที่จะต้องจากนางจุฬกันธาซึ่งนางก็เกิดความอาลัยยิ่งนัก ครั้นรุ่งขึ้นแล้วพระโพธิสัตว์ก็ขึ้นสถิตเหนือหลังหงส์และเมื่อบินประทักษิณแล้วก็บินค้นหาพระเจ้าย่าต่อไป

บทที่ ๑๐

พระโพธิสัตว์ขี่หงส์บินเรื่อยไปทางทิศใต้ก็ได้ไปพบปราสาทของพญายักษ์ชื่ออนุมผู้มีธิดางามชื่อนางสรีจันทา พระโพธิสัตว์จึงบังคับหงส์ให้ร่อนลงที่ปราสาทนั้น อนุมพญายักษ์ก็เข้าไปถามถึงกิจธุระด้วยอาการคุกคาม พระโพธิสัตว์ก็ตอบข้อสงสัยด้วยอาการสงบและถามถึงทางไปเมืองผีดิบ ด้วยบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นทำให้พญายักษ์เกิดความเสน่หาจึงได้เชิญไปนั่งร่วมอาสน์แห่งตนแล้วขอสามิภักดิ์พร้อมกับยกธิดาของตนให้อีกด้วย นางสรีจันทาซึ่งแอบเห็นเหตุการณ์โดยตลอดก็เกิดความ

ยินดียิ่งนัก เย็นวันนั้นท้าวอนุมัติพญายักษ์ก็โปรดให้มีการวิวาห์และการฉลองอย่างมากมาย เมื่อพระโพธิสัตว์และนางสรีจันทาร่วมรักด้วยความพึงใจซึ่งกันและกันแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ขอลานางโดยอ้างถึงความจำเป็นที่ต้องไปค้นหาพระเจ้าย่าและสัญญาว่าเมื่อได้พระเจ้าย่าแล้วจะรีบกลับมารับนาง

บทที่ ๑๑

เมื่อถึงวันรุ่งขึ้นแล้วทุคคตติยวงสากีขึ้นขี่หงส์บินค้นหาพระเจ้าย่าต่อไปด้วยพระบารมีของพระโพธิสัตว์จึงไปพบที่อยู่ของพวกผีดิบซึ่งใช้กิ่งไม้และใบกล้วยสร้างเป็นที่พักอาศัย ขณะที่พระโพธิสัตว์ไปถึงนั้นเป็นเวลาที่พวกผีดิบออกไปหาอาหารในป่าจนหมดทิ้งให้พระเจ้าย่าอยู่ในที่นั้นตามลำพัง เมื่อพระโพธิสัตว์แน่ใจแล้วว่าเป็นที่อยู่ของผีดิบก็บังคับหงส์ให้ร่อนลงในที่นั้นและเมื่อเห็นพระเจ้าย่าแล้วก็รีบเข้าไปหาและจูงไปขึ้นหงส์ร่วมกับตนแล้วเหาะหนีไปทันทีจนกระทั่งไปถึงปราสาทของนางสรีจันทา พระโพธิสัตว์จึงเรียกนางจากกลางอากาศให้นางไปอยู่พาราณสีด้วยกัน นางสรีจันทาเมื่อเห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่ยอมลงจากอากาศเช่นนั้นก็รีบไปขอลาพ่อแล้วอธิษฐานขอให้เทวดาช่วยยกปราสาทของนางเหาะตามหงส์ผาดำไปทันที ทั้งนี้ประโพธิสัตว์ก็ไปแวะเรียกนางจุฬคันธาและมุกขวดีตามลำดับซึ่งนางทั้งสองก็ได้ไปลาพ่อของตนและอธิษฐานยกปราสาทของตนตามพระโพธิสัตว์ไปด้วยในขณะเดียวกันกับนางสรีจันทานั้นจนกระทั่งทั้งหมดไปถึงฝั่งน้ำด้านตรงกันข้ามกับที่พวกราชบุตรตั้งทัพอยู่ ทั้งนี้พระโพธิสัตว์พาพระเจ้าย่าหนีจากเมืองผีดิบและเรียกชายาทั้งสามแล้วพาไปจนถึงฝั่งน้ำนั้นสำเร็จลงภายในระยะเวลาเพียงวันเดียว

บทที่ ๑๒

เมื่อชายาทั้งสามของพระโพธิสัตว์ตั้งปราสาทลงที่ฝั่งน้ำแล้วก็บอกให้นางทั้งสามรออยู่ในที่นั้นส่วนตนเองก็พาพระเจ้าย่าขึ้นหงส์ไปส่งที่ค่าย ราชบุตรทั้งหกเมื่อเห็นทุคคตติยวงสาพาพระเจ้าย่าไปหาเช่นนั้นต่างก็สรรเสริญในบุญญาธิการเป็นอันมาก จากนั้นคนทั้งหกก็ชุบชิบปรึกษากันว่าให้จับพระโพธิสัตว์ฆ่าเสียเพื่อพวกตนจะได้ครองราชย์ต่อไปโดยไม่มีเสี้ยนหนาม เมื่อพวกราชบุตรช่วยกันจับพระโพธิสัตว์ฆ่าทิ้งไว้ที่ริมฝั่งน้ำแล้วก็ให้พระเจ้าย่าขึ้นช้างและพาพี่พลกลับเมืองโดยรวดเร็ว

ครั้นถึงเมืองแล้วท้าวปุรันตปจึงโปรดให้มีงานฉลองและทำขวัญราชบุตรเหล่านั้น พร้อมกับพระราชทานรางวัลให้อย่างมากมาย

บทที่ ๑๓

นางทั้งสามเมื่อเห็นว่าพระโพธิสัตว์น่าจะกลับไปหานางแล้วแต่ไม่กลับก็มีใจเป็นห่วงจึงพากันไปตามหาในคืนวันนั้นท่ามกลางลักษณะบรรยากาศที่น่ากลัวเป็นอันมาก นางเหล่านั้นพากันร้องไห้พลางค้นหาพลางจนกระทั่งพบศพที่อยู่บนพื้นทรายริมน้ำ นางมุกขวดีเข้าไปยกเอาเศียรศพวางไว้บนตักของตน นางจุฬคันธาก็กอดร่างศพไว้ขณะเดียวกันนางสรีจันทาก็เข้าไปกอดเบื้องพระบาทต่างนางต่างร้องไห้คร่ำครวญอย่างหนัก ในที่สุดก็พากันเด็ดดอกไม้มาบูชาเทวดาทั้งหลายให้ช่วยเมตตา ด้วยผลแห่งการทูลขอนี้ทำให้พระแท่นของพระอินทร์แข็งกระด้างขึ้นจนพระอินทร์ต้องเล็งทิพยเนตรลงมาดูเหตุการณ์ในโลกมนุษย์ เมื่อเห็นประจักษ์ในภาวะที่ริมฝั่งน้ำแล้วพระอินทร์จึงเสด็จมาสู่ที่นั้นแล้วแปลงเป็นชายหนุ่มร่างงามมาชักชวนให้นางทั้งสามทิ้งศพแล้วจะพาไปตั้งให้เป็นมเหสีในเมืองของตน นางทั้งสามบอกว่าจะขอตายไปกับสามีและบอกให้ชายแปลงนั้นกลับไปเสีย พระอินทร์เมื่อเห็นนางมีความมั่นคงดังนั้นก็คิดจะลองใจอีกจึงแปลงเป็นยักษ์แก่เข้ามาขู่จะกินศพนั้น นางทั้งสามไม่ยอมและบอกให้กินพวกตนแทนบอกว่าศพนั้นตายไปนานแล้วย่อมไม่อร่อยเหมือนพวกนางที่เลือดเนื้อยังอุ่นอยู่ ยักษ์แปลงเห็นความเด็ดเดี่ยวของนางเหล่านั้นจึงบอกว่าถ้ายังรักในสามีของตนจริงๆแล้วก็จะช่วยให้ฟื้นและบอกว่าตนเองเป็นพระอินทร์ซึ่งเคยช่วยทุคคตติยวงสาไว้ครั้งหนึ่งแล้วคือในตอนที่เหล่ามเหสีรองคิดฆ่า เมื่อพระอินทร์เล่าเรื่องในอดีตของทุคคตติยวงสาให้นางทั้งสามทราบแล้วจึงเอาเทน้ำทิพย์จากคนทีรดไปทั่วร่างและเทเข้าไปในปากทุคคตติยวงสาอีกด้วย เมื่อฟื้นชีวิตแล้วทุคคตติยวงสาก็พานางทั้งสามกราบพระอินทร์ซึ่งพระอินทร์ก็อวยพรแก่คนทั้งสี่แล้วจึงเสด็จขึ้นสู่สวรรค์

บทที่ ๑๔

เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นพระอินทร์เสด็จไปแล้วก็พานางทั้งสามขึ้นขี่หงส์กลับไปยัง

ปราสาทแล้วบอกแก่นางทั้งสามว่าตนเองจะเดินทางกลับพาราณสีก่อนตามลำพังเพื่อที่จะไปแจ้งข่าวแก่นางวิมราที่คงจะกระวนกระวายถึงตนอยู่และให้นางทั้งสามรออยู่ในที่นั้น จากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ขึ้นขี่หงส์กลับไปหาแม่และตายายทั้งสองพร้อมกับเล่าเรื่องให้ฟังโดยละเอียด

บทที่ ๑๕

ฝ่ายพระเจ้าย่าเมื่อมาถึงพาราณสีแล้วไม่เห็นหลานที่พาตนหนีจากเมืองผิดิบก็ไม่มีความสะบายใจจนกระทั่งซูบผอมลง เมื่อท้าวปุรันตปเห็นผิดสังเกตจึงถามความจริงซึ่งพระเจ้าย่าก็เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดที่ตนประสบโดยชัดเจน ท้าวปุรันตปจึงโปรดให้เสนาจัดงานฉลองขึ้นและป่าวประกาศให้คนมาดูงานทุกคนและพระเจ้าย่าก็คอยมองหาหลานผู้นั้นที่จะมาในงาน ข่าวการมีงานนั้นเมื่อกระจายไปถึงพระโพธิสัตว์แล้วพระโพธิสัตว์ก็คิดว่าในเมื่อตนเป็นผู้มีความชอบในการที่ได้นำเอาพระเจ้าย่ากลับมายังเมืองจนสำเร็จนี้ก็ควรจะไปแสดงตัวและเล่าเรื่องทั้งหมดแก่ท้าวปุรันตป ดังนั้นจึงแจ้งความประสงค์แก่นางวิมราแล้วจึงเข้าไปในเมืองโดยลำพังจนถึงบริเวณที่มีงานเมื่อพระเจ้าย่าเห็นหลานที่ตนต้องการพบแล้วก็ให้หญิงคนใช้เรียกพระโพธิสัตว์ไปสู่มณเฑียรและพระเจ้าย่าก็ต้อนรับหลานด้วยความดีใจอย่างสนิทสนม ประชาชนที่ไปชมงานเห็นความสนิทสนมของย่าและหลานดังนั้นก็ทูลถามด้วยความสงสัยซึ่งพระเจ้าย่าก็เล่าเรื่องให้คนเหล่านั้นทราบโดยไม่ปิดบัง เมื่อท้าวปุรันตปเห็นเข้าก็ตรัสถามว่าเป็นลูกใคร พระโพธิสัตว์ก็เล่าประวัติตนถวายโดยละเอียดตั้งแต่เกิดจนถึงได้พาตัวพระเจ้าย่ากลับเมืองเพียงแต่เว้นไว้ไม่กล่าวถึงการที่ได้ชายาทั้งสาม ครั้นท้าวปุรันตปทราบเรื่องก็ตรัสสั่งให้เสนานำตัวแม่ลูกทั้งสิบสองคนนั้นไปประหารเสีย เสนาก็จับแม่ลูกเหล่านั้นมัดมือไพล่หลังแล้วให้ประกาศความผิดของตัวไปตามทางจนถึงลานประหารแล้วก็ตัดคอคนทั้งสิบสองท่ามกลางประชาชนที่ตามไปดูอย่างเนืองแน่นเมื่อหัวของคนทั้งสิบสองตกลงสู่ดินแล้ว แผ่นดินก็สูบเอาบรรดาแม่ลูกเหล่านั้นทุกคน....

บทที่ ๑๖

เมื่อคราวที่ท้าวปุรันตปสดับคำทูลของลูกนั้นก็ทรงตระหนักว่าลูกพ้อ

ว่าไม่ทรงรักจึงโปรดให้เสนาไปเชิญนางวิมราเข้าเมือง เสนาพยายามใช้ความสามารถทุกทางที่จะเชิญนางกลับแต่นางก็ปฏิเสธด้วยประการต่างๆจนสุดปัญญาที่จะเชิญแล้วจึงกลับไปทูลท้าวปุรันตป ท้าวปุรันตปก็โปรดให้โอรสคือทุคคตติยวงสาไปเชิญนางกลับอีกครั้งหนึ่ง ทุคคตติยวงสาราชโอรสต้องเจรจากับนางวิมราเป็นอันมากกว่านางจะยอมรับกลับเมืองในตอนท้ายเพราะเห็นแก่ลูก เมื่อท้าวปุรันตปทราบว่านางจะกลับก็โปรดให้จัดเตรียมหนทางปักราชวัตรฉัตรธงปลูกกล้วยอ้อยเรียงรายตลอดทางแล้วท้าวปุรันตปก็ยกริ้พลไปรับนางจากสวนดอกไม้ เมื่อพบนางแล้วท้าวปุรันตปก็มีพระราชปฏิสันฐานสามนัดตามประเพณีแต่นางวิมราก็ลับพูดลำเลิกความหลังอีกทำให้ต้องตรัสปลอบอีกมาก ครั้นได้ฤกษ์กลับเมืองแล้วท้าวปุรันตปก็โปรดให้เคลื่อนพล ท้าวปุรันตปทรงช้างคู่กับนางวิมรา ส่วนพระโพธิสัตว์ก็นั่งช้างร่วมกับตายาย เมื่อถึงเมืองแล้วท้าวปุรันตปก็โปรดให้อภิเษกนางวิมราเป็นมเหสีอีกครั้งหนึ่ง

บทที่ ๑๗

เมื่อทุคคตติยวงสาได้อยู่ในเมืองแล้วก็มีความรำลึกถึงชายาทั้งสามจึงไปทูลลาพระราชบิดามารดาแล้วขึ้นหงส์หินไปยังบริเวณที่ปราสาททั้งสามตั้งอยู่ครั้นถึงบริเวณนั้นแล้วก็มิได้ร่อนลงสู่พื้นดินแต่เรียกให้นางทั้งสามยกปราสาทเหาะตามไปจนถึงเมืองพาราณสี ชาวเมืองเมื่อเห็นอานุภาพของทุคคตติยวงสาและชายาดังนั้นก็แตกตื่นชมบุญ บางคนก็แล่นเข้าไปทูลแก่ท้าวปุรันตปและนางวิมรา ทั้งสองพระองค์ก็เสด็จออกไปรับโอรสและสะใภ้จากปราสาทที่ลงตั้งอยู่แล้วนั้น ในเวลาต่อมาท้าวปุรันตปก็เวนเมืองแก่ทุคคตติยวงสา ส่วนสุนัขที่นางมเหสีรองทั้งหกบอกว่าเป็นลูกนางวิมรานั้นก็ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีและให้นอนบนเบาะอยู่ที่หัวบันไดปราสาทที่ประทับนั้น ท้าวทุคคตติยวงสาก็ครองเมืองต่อมาด้วยความสงบสุข มีการรักษาศีลและให้ทานอยู่เนืองนิตย์ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ตอนท้ายเรื่องนี้มีการประชุมชาดกคือจำแนกว่าตัวละครในเรื่องตรงกับบุคคลใดในพุทธประวัติดังนี้

๑. ท้าวปุรันทป	ได้แก่	พระเจ้าสุทโธทนะ
๒. นางวิมรา	"	นางสิริมหามายา
๓. มเหสีรองทั้งหก	"	๑. นางกิญจมาณวิกา
		๒. นางสุนทรา
		๓. นางนนทรี
		๔. นางนนทิย
		๕. ธิดาพญามาร
		๖. นางยักษ์ในป่า
๔. ราชบุตรทั้งหก	"	๑. เทวทัต
		๒-๖. ครูของพวกเดียรถีย์
๕. พระเจ้าย่า	"	นางปชาบดีโคตมี
๖. พระอินทร์	"	อนุรุธมหาเถร
๗. นางสรีจันทา	"	นางอุบลวรรณา
๘. นางจุฬกันธา	"	นางเขมา
๙. นางมุกขวดี	"	นางยโสธราพิมพา
๑๐. ทุคคตติยวงสา	"	พระพุทธเจ้า

ทั้งนี้ในตอนท้ายเรื่อง พระยาโลมาวิสัยได้ย้ำว่า เรื่องหงส์ผาคำนี้ประชาชนทั่วไปควรสนใจจดจำไว้เพื่อเล่ากันต่อๆไป ทั้งนี้เพราะเป็นวิถีแห่งกุศลประการหนึ่ง และในขณะที่ฟังค่าวซอหงส์ผาคำนี้ก็ควรที่จะทำการบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนอีกด้วย

<u>โคลงหงส์ผาคำและโคลงสรุปท้ายบทของค่าวซอเรื่องหงส์ผาคำ</u>

ค่าวซอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัยนั้นในตอนท้ายของแต่ละบทจะมีโคลงสรุปเรื่องไว้ด้วย โคลงดังกล่าวนั้นจะเริ่มต้นด้วยโคลงสี่สุภาพสลับด้วยโคลงสองหรือสามสุภาพไปจนจบเนื้อความที่ต้องการจะสรุป ทั้งนี้มีบางบทที่มีใจความที่ต้องการสรุปไม่มากก็จะใช้โคลงสี่สุภาพในการสรุปเรื่องเพียงชนิดเดียว เช่นในบทที่ ๔ เป็นต้น การที่มีโคลงสรุปค่าวซอดังกล่าวนี้ และในขณะเดียวกันก็มีโคลงเรื่องหงส์ผาคำอีกด้วย จึงอาจเกิดเป็นปัญหาว่าโคลงในสองเรื่องนั้นจะเป็นโคลงเดียวกันหรือไม่ ผู้เขียนขอยกโคลง

หงส์ผาคำที่อาจารย์มณี พยอมยงค์ถอดจากภาษาลานนามาเป็นภาษาไทยตามที่ปรากฏในหนังสือประวัติและวรรณคดีลานนาไทยเทียบกับโคลงสรุปเรื่องของค่าวซอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัยเป็นตัวอย่างดังนี้

โคลงหงส์ผาคำ

ยามตนยามลูกน้อยจากห้อง มาคล
ยามพระแม่ใจเววน เลือดขึ้น
หกเมียน้อยค่ารามตน เอายัดช่อง ลงเหย่
เขาเอาลูกหมามาไว้ ยามเลือดขึ้นเมามัว
เขาลวดเมือไหว้สา พ่อพระยาจอมเหง้า
หื้อวิมาลาแม่เจ้า อุ้มลูกลายดำดินเท้า
หนีออกจากเวียงใหญ่

โคลงสรุปค่าวซอหงส์ผาคำบทที่ ๒

เทวีตนเจื่องเจ้า วิมรา
บังเกิฏบุตตา ลูกน้อย
โอรดราชเปนหมา ตัว ๑ งามเหย
ฝูงหมู่นางเมียน้อย ส่อท้าวราชา
ว่าจักเกิฏอุณหา กานเยื่องไดพายหน้า
ข้อทิพพบุญญาเจื่องฟ้า จุ่งร่ำเพิงทรา

โคลงหงส์ผาคำ

ที่นั้นนมคู่เต้า ทังสอง
บังเกิดเป็นชลฟอง จุกน้ำ (ทุกทาง)
บริสุทธิ์ส่วางใสถอง แถวถั่ง ลงเหย่
ไหลหลั่งลงซ้อยซ้อย เข้าปากเจ้ากุมาร

หากเป็นแต่หน้าบุญชาติแล้ว ได้กตาธิการมากกว้าง
สององค์ค่ำเจ้าช้าง ได้พลัดพรากช้าง
ก็พล้อยแล่นคืนจอบ...

โคลงสรุปค่าวซอหงส์ผาค่ำบทที่ ๓

สจจนางหน่อแก้ว บรารม
จักลาปลูกสม ไฝ่อ้าง
ถานาแมอุดม แถวถั่ง ลงเหย
ตกอาบอกเจ้าช้าง ลูกแก้วนงไว
นางคำมีหัวใจ หททยาร้อรไหม้
สรวมหอบเอาองลูกไช้ย สรวมจูบชมเหย
๒ ตน ๒ แม่ลูกได้ บระสปกัน
แสนโสกธรงคัน หมาดไหม้
เลรนร่ำรักกัน สยบ่ห่าว ไพเหย
คัดคั่งคาธรวงไห้ โสกไหม้เวธวน

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่าโคลงหงส์ผาคำเป็นงานอีกฉบับหนึ่งต่างหากที่เขียนขึ้น มิใช่นำเอาโคลงสรุปท้ายบทของค่าวซอหงส์ผาคำมารวมไว้ในที่เดียวกันแล้วเรียกชื่อใหม่ว่าโคลงหงส์ผาคำแต่ประการใด

๕. ค่าวซอเรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรลานนาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

เจ้าสุริยวงศ์นำเรื่องหงส์ผาคำมาแต่งขึ้นใหม่ในคราวนั่งเรือไปกรุงเทพในราชการของเจ้าพ่ออินทวโรรสในพ.ศ. ๒๔๒๔[๒] นายเมืองใจ ชัยนิลพันธุ์นำค่าวซอนั้นมาพิมพ์

---

๑. อ่าน "สะหยบ"

๒. มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย, หน้า ๑๖๒

ที่โรงพิมพ์บำรุงปละเทศเจริญ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อพุศ ๒๔๖๐ เป็นหนังสือมีรูปเล่มขนาด ๖½ นิ้ว x ๘ นิ้ว หนา ๙๘ หน้าและแบ่งเป็น ๑๗ บท ดังที่ผู้เขียนได้นำมาถอดเป็นอักษรไทยลงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว นอกจากนั้น ผู้เขียนยังได้พบคำฉอดังกล่าวฉบับสมุดข่อยที่อาจคัดลอกจากหนังสือเล่มดังกล่าว หรือสมุดข่อยที่คัดต่อๆกันมาจากต้นฉบับเดิมของเจ้าสุริยวงศ์อีกสองฉบับ อยู่ที่ นายสิงฆะ วรรณสัยฉบับหนึ่งและอยู่ในแผนกตัวเขียนหอสมุดแห่งชาติอีกฉบับหนึ่ง แต่ฉบับหลังนี้อยู่ในสภาพที่ชำรุด

๖. คำฉอเรื่องหงส์หินฉบับสำนวนผสม ผู้เขียนได้พบคำฉอดังกล่าวนี้เพียงฉบับเดียว อยู่ในความกรอบครองของนายสิงฆะ วรรณสัย ด้านในของปกสมุดข่อยฉบับนี้มีอักษรสองบรรทัดบอกว่าเขียนที่บ้านหนองหนาม (อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่) เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๘ งานชิ้นนี้ประกอบขึ้นจากการนำเอาคำฉอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัยเป็นหลักในการดำเนินเรื่องแล้วตัดทอนเอาสำนวนที่ไพเราะของเจ้าสุริยวงศ์มาเติมเข้าไปในที่ซึ่งเห็นว่าเหมาะสมโดยแก้ไขคำบ้างเพื่อให้สำนวนของกวีทั้งสองต่อเนื่องกันได้สนิท ทั้งนี้ได้มีการปรากฏของการผสมสำนวนตามลำดับดังนี้

๑. เมื่อชมเมืองพาราณสีด้วยสำนวนของพระยาโลมาวิสัยแล้วก็บอกว่าพระราชมารดาของท้าวปุรันตปถูกผีดิบลักพาตัวไปตามสำนวนของเจ้าสุริยวงศ์

๒. การเริ่มเล่นสะบ้านั้นกล่าวว่ากิตติศัพท์การเล่นสะบ้าของเหล่าราชบุตรเลื่องลือไปถึงทุคคตติยวงสาก็เลยอยากไปเล่นในสำนวนของพระยาโลมาวิสัย จากนั้นก็วกไปใช้สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์ตั้งแต่การขอให้แม่จัดหาลูกสะบ้าทองคำให้จนกระทั่งถึงตอนที่กุมารทั้งหกยอมให้เล่นสะบ้าด้วย

๓. เมื่อคณะผู้ค้นหาพระเจ้าย่าไปถึงฝั่งน้ำแล้วก็ใช้สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์คือราชบุตรเหล่านั้นอ้อนวอนให้ทุคคตติยวงสาไปค้นหาพระเจ้าย่าต่อไปตามลำพัง

๔. ตอนที่ทุคคตติยวงสาไปถึงเมืองของท้าวอนุมาก็ตัดเรื่องมาใช้สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์เรื่อยไปจนถึงการที่พญายักษ์ชี้หนทางไปเมืองผีดิบ, การสนทนากับ

พระเจ้าย่า, การรบกับผีดิบและต่อไปจนกระทั่งถึงตอนที่ทุคคตศิริวงสาพาชายาทั้งสามไปหยุดอยู่ที่ริมฝั่งน้ำแล้ว ต่อจากนั้นจึงเริ่มใช้สำนวนของพระยาโลมาวิสัยต่อไปอีก

๕. เมื่อพระเจ้าย่าเสด็จสู่เมืองแล้วก็ใช้สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์ไปตลอดจนกระทั่งตอนที่ท้าวปุรันตปแนะแนวทางการพูดเชิญนางวิมาลาแก่อำมาตย์ พอเริ่มขึ้นสู่บทเจรจาของอำมาตย์และนางวิมาลาแล้วก็กลับไปใช้สำนวนของพระยาโลมาวิสัยต่อไป เรื่องในระยะสำนวนผสมที่พบนี้ค้างอยู่เมื่อถึงตอนที่อำมาตย์ทูลนางวิมาลาเท่านั้น

นอกเหนือจากการตัดเอาคำจากทั้งสองฉบับมาเรียบเรียงเข้าด้วยกันใหม่แล้ว ผู้เรียบเรียงก็ยังได้ต่อเติมสำนวนของตนเองแทรกไว้ด้วย เท่าที่ศึกษาดูโดยตลอดแล้วผู้เขียนพบสำนวนที่เติมใหม่นี้สองตอนคือ

๑. ตอนที่ท้าวปุรันตปกริ้วนางวิมาลา

(สำนวนพระยาโลมาวิสัย)

ธิราชท้าว ยินลำเข้าหู หลยวมาชู เชามางกราปไหว้
ทรงโกธา ไนใจเดือดไหม้ เหมือรดูวัรไฟเอาฟุ้ง
ย่อตีนตำ ทีบลงดระทุ้ม ว่าหื้หนีจากห้องห้อโรง

(สำนวนเพิ่มเติม)

ยินเดือดไหม้ไนชง

พรองเจื่องชั้น เดือดนันโช้นโช้น เหตุพรอง มีใจคยดกล้า
มายินเผิดตา ปุรดีอายหน้า จิ่มเสนาไนนั่งพร้อม
พรองคำ มีใจออรน้อม แหนงหน่ายเจ้าเทวี
๖ เมยน้อย สื่อถ้อยวจี สันไดจักดี คอยจาเตื่อมแถ้ง
พรองคำ บ่ฟังถี่แจ้ง บ่พิจารณาท้วยแน่ดัก
ว่าวิมารา เกิฏเปนสุนัก ตัวก่านโก้งลายคำ

พรองเจื่องท้าว เจ้ายอดบุญหนำ มีภไธยดำ บ่คิดหมิ่รส้น
ว่าคำนี้นา รอยมีเปนหม้น นึกสำคัญบ่เธศ

(สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์)

(พรบ่ภิช เจื่องฟ้าบุรหนำ มีพรไธยดำ สงสัยสล้ง
บ่คิดเหนกล ฟังเบาแม่นหม้ร นึกะสำคัญบ่เธคะ)
ว่าวิมาลา เจ้าภอยสว่างเมตะ บ่สัตชื่ค้นไจอง
ไพธย่วกูปชู้ สุนักข์หลายหน จิ่งมาบันดน บรากฏจิงได้

๒. ตอนที่ทุคคตติยวงสาพูดกับนางจุฬคันธาเมื่อส่งตัวเข้าห้องแล้ว
(สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์)

เกปะเอาความจิง มาขึนตอบต้อง คันสีนวรฟองบ่รัก
จุ่งไพหลับพ์เสย หย่ามาปากทัก พี่จักฟู่หนึ่กูนดยว

(สำนวนเพิ่มเติม)

บ่หันเข้าป่าไม้ หันไส่งูขยว รักริปชังเรว ขึนขยวตอบข้า
รอยว่ากินแหนง เจ้าฟองเมฆฝ่า น้องไขวาหาฟู่ทัก
พายลุรกินแหนง บ่แพงบ่รัก ขึนกล่าวแกล้กำชาย
พี่ลืมไพแท้ เมื่ออยี่หงผาย เกิปพ้ลเมืองนาย พี่ดัสงว่ายเข้า
โภอะพี่หวังแฝง หวังพึงน้องเหน้า จิ่งกวังเมามารอดน้อง
เมื่ออเดิมธี พี่ต้านปากพ้อง น้องจัดตอบข้าปุดถาว
พี่หวังร่วมน้อง เจ้ายอดนงจาว คิดดูถาว ไกลยาวบ่หน้อย
จุฬคันธา พั่งจาแกล้ถ้อย ว่าบ่ถ้าลุบลอยกล่าวนั้น
บ่มีจิงจิง ว่าองเจื่องชั้น จักหมายร่วมห้องกับนาง
ฟู่ไพบ่โพรอะ ปานไดคำจาง ว่าภพายทาม พัดมาลอดข้า
คำหลังลวดหวิด ไพติดทังหน้า นับจาลมลาฟู่โภอะ
บ่ถ้าหลบตัว ทึงมีแท้โลอะ สมโภอะฟู่ข้าหัวที

หมายมาแว่ยั้ง จักเลื่อนลาหนี รอยผีเรือรยิง จ่องจุงไว้ยหนี้
เจ้ากุมมาร ตอบนางว่าอี้ ว่าบ่มีนาน้องไธ้ย
พี่มีบรสง ไคร่ดมดอกไม้ บ่จุล่ายเหล้รนางนาย
พี่ลัดป่าไม้ เมามาเกือบตาย บ่เหลืออพี่อนาย ถามกินชิ้นข้า
พี่ตั้งใจตาย กับนายน้องหล้า หมายฝากชีวาจิ่มน้อง
เมื่ออพรบิตตา นายมาแผดร้อง ถามกินเลือดข้าตัวชาย
ปุรอันแลน้อง พี่บ่กัวตาย โภอะหวังร่วมนาย จิ่งบุบุ่รค้น
เมื่ออพี่มาเถิง น้องจุกหยู่ห็น เอาตัวอิงพันแอบลับ
หมายช่วยบิตตา แห่งนายผูกมัด หี้ตัวพี่ได้วำวาย
บ่รู้จิ่มน้อง เจ้าร่างงามผาย มาจาอุปลาย ว่าชายฟูกอม
รอยรู้พันใจ เจ้าไรกิ่งต้อม จาวไนมอรกิ่นกู้
คำบ่มี เคปะมายัคยู ไสไส่ข้าอนตยว

(สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์)

คันธารส แม่มอรตาขยว หลยวกอดเอา หัตถาแห่งเจ้า
น้องฟูลองใจ พรองจอมเหง้า บ่ไช่นงเยาบ่รัก

สำนวนของเจ้าสุริยวงศ์ที่ปรากฏในค่าวซอเรื่องหงส์หินของท่านเฉพาะในตอนนี้มีเพียงสั้นๆว่า

คำหลับป์เสยยา หย่ามาปากทัก จักฟูหนี้อนตยว
จุฬคันธารศ แม่มอรตาขยว หลยวกอดเอา พรหัฏแห่งเจ้า

จะเห็นได้ว่าผู้เรียบเรียงได้ต่อเติมถ้อยคำลงไปในระหว่างบรรทัดทั้งสองอย่างมากมาย ทำให้ถ้อยความคลายความกระชับลงไปมาก

๗.ค่าวซอเรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรลานนาเมื่อพ.ศ. ๒๔๗๔

เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๔ นายเมืองใจ ชัยนิลพันธุ์ได้พิมพ์ค่าวซอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์

ขึ้นอีกครั้งหนึ่งที่โรงพิมพ์อเมริกัน ค่าวซอฉบับดังกล่าวนี้พิมพ์เป็นรูปเล่ม ขนาด ๖ x ๙$\frac{๒}{๔}$ นิ้ว หนา ๗๒ หน้าและแบ่งเป็น ๑๘ บท และตอนท้ายของหนังสือค่าวซอเล่มนี้มีโคลงวิชูรชัยสอนโลกผนวกไว้ด้วย ผู้เขียนได้พบสมุดข่อยที่เห็นว่าเป็นฉบับเดียวกับค่าวซอฉบับพิมพ์นี้ที่อาจารย์มณี พยอมยงค์ และได้ถ่ายเอกสารมาศึกษาดูแล้ว ยังมีสมุดข่อยอีกฉบับหนึ่งที่ผู้เขียนได้มาจากนายจา สมโฉ บ้านท่าโป่ง ต.บ้านแม อ.สันป่าตอง เชียงใหม่ และมีสมุดข่อยอีกฉบับหนึ่งอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ แผนกตัวเขียน แต่อยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก[๒]

๔.ค่าวซอเรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยเมื่อ พศ. ๒๕๐๖

ค่าวซอฉบับนี้พิมพ์ที่โรงพิมพ์เจริญเมือง ของนายเมืองใจ ชัยนิลพันธุ์ และมีถ้อยความเหมือนกับฉบับพิมพ์อักษรลานนาที่พิมพ์เมื่อ พศ. ๒๔๗๔ เพียงแต่อักษรที่ใช้ในการพิมพ์เท่านั้นที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ผู้เขียนเข้าใจว่า นายเมืองใจคงจะตระหนักได้ดีว่าคนรุ่นใหม่ใช้อักษรลานนาน้อยกว่าอักษรไทยจึงได้พิมพ์งานกวีนิพนธ์ของลานนาออกเป็นอักษรไทย ซึ่งนับตั้งแต่เริ่มตั้งโรงพิมพ์เจริญเมืองทั้งๆที่ยังมีตัวพิมพ์อักษรลานนาอยู่[๔]

---

๒. อาจารย์มณี พยอมยงค์ ชี้แจงว่าโรงพิมพ์นี้เป็นโรงพิมพ์เดียวกันกับโรงพิมพ์บำรุงประเทศเจริญ หากแต่นายเมืองใจขายกิจการโรงพิมพ์ให้แก่คณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน แต่นายเมืองใจยังคงเป็นผู้ดำเนินกิจการของโรงพิมพ์อยู่

๒. ค่าวซอหงส์หิน สมุดข่อย อักษรลานนา เลขที่ ๕๓ ก. อักษร ห. หมวดบทกลอน หมู่กลอนอ่าน

๓. โรงพิมพ์เจริญเมืองตั้งอยู่ที่บ้านเลขที่ ๗๑ ถนนวังสิงห์คำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๔. สัมภาษณ์ ภรรยาของนายเมืองใจ ชัยนิลพันธุ์ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๕ และผู้เขียนได้ทราบจากท่านผู้นี้ว่าตัวพิมพ์อักษรลานนาของโรงพิมพ์เจริญเมืองยังมีอยู่ในความครอบครองของท่านอยู่

๔. ค่าวซอเรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

ผู้เขียนได้สอบถามจากนายประเทือง เภาวัฒนสุข เจ้าของร้านประเทืองวิทยา จังหวัดเชียงใหม่ที่ได้รับมอบลิขสิทธิ์ในการพิมพ์ค่าวซอทุกเรื่องของโรงพิมพ์เจริญเมือง จากนายเมืองใจแล้วนั้น ได้รับคำชี้แจงว่าทางร้านได้พิมพ์ค่าวซอหงส์หินนี้ขึ้นใหม่ เพราะฉบับที่พิมพ์ พ.ศ.๒๕๐๖ นั้นขาดตลาดแล้ว[๑] การพิมพ์ครั้งหลังนี้มีลักษณะเหมือนฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๖ ทุกประการ นอกจากขาดคำปรารภของผู้พิมพ์ซึ่งเป็นข้อเขียนของนายเมืองใจเท่านั้น

ผู้เขียนได้เปรียบเทียบค่าวซอหงส์หินฉบับพิมพ์อักษรลานนาที่พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ กับฉบับพิมพ์อักษรลานนา พ.ศ. ๒๔๗๔ แล้วได้พบว่ามีข้อแตกต่างที่สังเกตได้ดังนี้

๑. ในฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๐ มีข้อความไหว้ครูถึง ๕ ค่าวด้วยกัน ซึ่งฉบับพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ไม่มี

๒. เมื่อไหว้ครูแล้วฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ เริ่มเรื่องตั้งแต่ตอนกลางของค่าวที่ ๖ ดังนี้

ค่าวที่ ๕

วิคคโห วาโทค้อรได้ ตามที่ได้รยรมา
พรเทษไว้ เดิมมีไขจา แห่งเนยยา สีปมาก่อนอั้น
ตาบีหัน หูฟังแม่นหมั้น หลอรผิดดวงธมม์พรพุทธ

ค่าวที่ ๖

วจจีกมม์ บ่ผย้รภิรุด ข่อลดโทษสย้งเภยยา
มีเมืองนึ่งนั้น บุริรตถา ชื่พาลา นสีเอกอ้าง
มีป้อมบรกาน เชิงเชิญไหย่กว้าง ก็อหรินฮานเชื้อรคับ[๒]

---

๑. สัมภาษณ์ นายประเทือง เภาวัฒนสุข ๒๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๑๕

๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๑๑

ส่วนฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ ขึ้นต้นดังนี้

ค่าวที่ ๑

จักสำแดงคุณ พรกุลหน่อเนื้ออ ชาตเชื้ออเจ้า โพธิสัตตรา
ตามเธศไว้ เดิมมีไชยา แห่งเนยยา สืปมาก่อรอั้น
ตาบ่หัน หูฟังแม่นหมั้น หลอรนิคดวงพุธมม์พรพุทธ
ค่าวที่ ๒ วจีกมม์ บ่ผย้รภิรุด ขอลดโทษสย้งเภยยา
มีเมืองนึ่งนั้น บุริรตฐา ชื่พาลา นสีเอกอ้าง
มีป้อมบรการ เชิงเธินไหย่กว้าง ก่อหรินชานเขื่อนคูป

ต่อจากนั้นก็ใช้คำและความตรงกันทั้งหมด เพียงแต่วรรคท้ายของแต่ละบทอาจมีที่เพี้ยนกันเล็กน้อย เช่น ท้ายบทที่ ๑

ฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๐

แลวบลลหาน ไห้นางหม่อมน้อย ผักปย่รเฝ้าเทวี
ยอดนารี ค่อยฟังบทหน้า ยามหน่อฟ้าบรสูตธีลูรก่อรแล

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔

แลวบรระหาร ไห้นางหม่อมน้อย ผักปย่รเฝ้าเทวี
จอมนารี ค่อยฟังบทหน้า ยามหน่อฟ้าบรสูตธีลูรก่อรแล

จะเห็นว่ามีการเปลี่ยนอักษรในคำว่า "บลลหาน" เป็น "บรระหาร" เปลี่ยนคำว่า "ยอดนารี" เป็น "จอมนารี" และ "ธีลุร" เป็น "ธีลูร" เท่านั้น

ท้ายบทที่ ๒

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐

วิมาลา เจ้าไวยแว่นหน้า ได้จอดย้งหยู่กัปยาย
ปลนิยาย บ่เนาจักสย้ง จักต่อท้ายสืปบทลูร ก่อรแลเจ้าเหิย

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔

วิมาลา เจ้าไวแว่นหน้า ได้จอดหยู่กัปยาย
บริยาย บ่เนาจักสย้ง เท่านี้วางเปนคราวก่อรแล

ที่ขีดเส้นใต้ไว้นั้นคือความผิดเพี้ยนระหว่างทั้งสองฉบับ ดังนี้เป็นต้น

๓. จำนวนบทต่างกัน คือในฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ นั้น มี ๑๗ บท บทที่ ๑๗ เป็นบทสุดท้ายและสรุปเรื่อง กล่าวอย่างรวบรัดถึงเดชานุภาพของเจ้าหงส์หินและการรับสองตายายไปอยู่ในวัง แล้วสรุปว่าเมื่อทุกคนสิ้นชีวิตแล้วก็ "เข้าสู่เมืองนิพพาน" และตอนท้ายที่สุดมีโคลงสี่สุภาพสลับโคลงสามสุภาพอย่างละสองบทสรุปคติธรรมในเรื่อง แต่ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ มี ๑๘ บท ในบทที่ ๑๗ กล่าวถึงนางวิมาลาและเจ้าหงส์หินโปรดให้เสนาไปรับสองตายายเข้าไปอยู่ในวัง ซึ่งตายายทั้งสองมีความอาลัยสวนของตนยิ่งนักจึงได้ร่ำไรแบบสั่งสวนและรำพันถึงความหลังตอนที่นางวิมาลากระเซอะกระเซิงไปขออาศัยอยู่ด้วย เมื่อเข้าไปอยู่ในวังแล้วจึงมีงานฉลองสองตายายอีก และมีการกล่าวถึงคนไปเที่ยวงานโดยสืบเนื่องเหตุการณ์มาตั้งแต่ครั้งสมโภชกุมารทั้งหกและคราวอภิเษกเจ้าหงส์หิน ในบทที่ ๑๘ เป็นบทพรรณนาถึงเครื่องคาวหวานนานาชนิดที่ตายายทั้งสองไปพบในวัง ซึ่งนางวิมาลาและสะใภ้ก็ได้ชี้แจงให้ตายายทั้งสองทราบโดยชัดเจน เมื่อจบสำนวนพรรณนาอาหารแล้วก็ขมวดท้ายเป็นการจบเรื่องอย่างง่ายๆดังนี้

ตายายรู้แลว ยังเครื่องกินสัน พ่อเจดะแปดวัน จิ่งจำชี่สย้ง
เถ้าแก่จากัน คีดะรอดหมองหมย้ง ที่สวรอุฬานดอกไม้
เหมือรบ่ไก้กิน ได้หันได้ไว้ เหมือรของหมู่หนี้ทั้งมวร
ถกถากรากทื้น เอาหย้ากางสวร ไจค่ำควร เตโชธาตไหม้
นี้ย้อรบุญ์คุณ์ ภูบาลที่ไหว้ มาโบรดไว้เมื่ออแรงโรวย
กับโอรศฟ้า เจ้ารูบ์เลาสวย จิ่งติดตามทวย เอามาหยู่ห้อง
จอมนารี บ่หี้โสกต้อง สาธุส่วรยินดี
สองเถ้าแก่นั้น บ่ได้เคิงชี สนุกยินดี หยู่ในห้อห้อง ต่อเท้ารอดทีฆาก่อรแล
เรื่องหงส์หินจปบ่อริบูณ์แต่เท่านี้ ๓

ต่อจากนี้ก็มีโคลงสรุปคติธรรมในเรื่องซึ่งเป็นโคลงชุดเดียวกับในฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๐[๑]

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๔๕

ความแตกต่างระหว่างทั้งสองฉบับนี้ผู้เขียนได้รับการชี้แจงจากนายสิงฆะ วรรณสัย ว่าเกิดจากการ "เหลา" คือการนำเอาผลงานเก่ามาดัดแปลงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น หรือให้เป็นที่ถูกใจมากที่สุด ดังนั้นคำฉอหงส์หินฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงเป็นต้นฉบับของฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ อีกทีหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาบทไหว้ครูและบทที่ ๑๗ อันเป็นบทสรุปเรื่องแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าฉบับแรกมีแบบแผนและการดำเนินเรื่องตอนท้ายรัดกุมดีกว่าฉบับหลัง

อีกประการหนึ่งที่ทั้งสองฉบับต่างกันคือการสะกดอักษร ในฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๗๔ การสะกดอักษรหรือมาตรฐานของรูปคำดีกว่าฉบับพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๐ เช่นคำว่า "ภูบาล" นั้น ในฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ อาจสะกดเป็น "ภูบาน, ภูบาร" หรือ "ภูบาล" ก็ได้ การที่มาตรฐานของรูปคำในฉบับหลังดีกว่าฉบับก่อนอาจเป็นเพราะ

ก. ฉบับที่พิมพ์ครั้งหลังนี้เกิดขึ้นในสมัยที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันมากกว่าฉบับแรก

ข. ผู้เรียงพิมพ์มีความรู้ต่างกัน ใช้มาตรฐานของตนตัดสินว่าควรเรียงพิมพ์หรือสะกดอย่างไร ในกรณีนี้ย่อมแสดงถึงความไม่รัดกุมในการพิสูจน์อักษรอีกด้วย

ค. ต้นฉบับของฉบับพิมพ์ครั้งแรกบกพร่อง และผู้เรียงพิมพ์เรียงตามที่ปรากฏในต้นฉบับ

ง. ก่อนที่จะพิมพ์ครั้งหลังผู้แต่งมีโอกาสนำเอาผลงานของตนที่เคยบกพร่องนั้นมาแก้ไขให้ดีขึ้น

คำฉอหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์นั้นนอกจากฉบับพิมพ์แล้ว ก็ยังมีเขียนไว้ในสมุดข่อยอีกมากมายซึ่งมีการคัดลอกต่อๆกันไปและกระจัดกระจายอยู่ในล้านนาไทย โดยเฉพาะมีมากในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนซึ่งไม่มีการสำรวจอย่างถี่ถ้วนว่ามีจำนวนเท่าไรแน่ ระหว่างที่ผู้เขียนค้นหาต้นฉบับสมุดข่อยนั้น เมื่อได้รับคำบอกเล่าว่าสมุดข่อยดังกล่าวอยู่ที่ไหน ผู้เขียนก็ได้ติดตามไปทุกที่ แต่โดยมากก็ได้รับทราบว่ามีผู้ยืมไปและสูญหายในที่สุด เท่าที่ผู้เขียนได้พบในหอสมุดแห่งชาติสองฉบับ ที่นายสิงห์คำ บุญรอดหนึ่งฉบับ ที่นายสิงฆะ วรรณสัยหนึ่งฉบับและที่ผู้เขียนสองฉบับนั้น

ต่างก็มีข้อผิดเพี้ยนกันไปเล็กๆน้อยๆในด้านการใช้คำ โดยเฉพาะคำใดที่เป็นภาษาไทยกลางที่ชาวลานนาในยุคนั้นไม่รู้จักมาก่อน คำนั้นก็มักจะถูกเปลี่ยนให้เป็นภาษาลานนาที่คนเคยชิน หรือมิฉะนั้นก็เพี้ยนไปจนไม่ไม่ถูกทั้งภาษาไทยกลางหรือภาษาลานนาเลย

ลักษณะที่น่าสังเกตในคำฉันท์เรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ์

๑. ลักษณะของเรื่อง คำฉันท์เรื่องนี้ดำเนินเรื่องแบบชาดกซึ่งถือว่าเป็นพระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ มีการเรียกตัวเองในเรื่องว่าโพธิสัตว์ กล่าวถึงเมืองพาราณสี เทวทัตและธรณีสูบทำนองชาดกทั่วๆไปแต่เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่ออ่านสู่กันฟังสนุกๆ โครงเรื่องเป็นทำนองจักรๆวงศ์ๆ กล่าวถึงเจ้าชายองค์หนึ่งต้องผจญอุปสรรคในปฐมวัยจนกระทั่งได้ครองเมืองในที่สุดและในเรื่องมิได้แทรกปรัชญาที่ลึกซึ้งไว้แต่อย่างใด

๒. การไม่นิยมพรรณนาบทอัศจรรย์ ในวรรณกรรมลานนาไทยทั่วไปผู้แต่งถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควรจะกล่าวถึง โดยเฉพาะเรื่องหงส์หินนี้ เมื่อกล่าวถึงเจ้าหงส์หินอภิเษกกับนางทั้งสามก็บรรยายไว้เพียงสั้นๆดังนี้

๒.๑.ตอนอภิเษกกับนางมุกขาวดี

"... เจ้ากุมมาร ชำไจตื่นเต้น หยุบลูบบ์ยังพรภัก
ของสงวร ที่ควรไฝ่มัก เหมือรไฟวู่ไหม้ในชวง
โพรอะบ่เคียพบ ถูกถ้วนหันหวร ไจดำคูวร เตโชชาตไหม้
มุกขาวดี ผ่อรยอมตามไห้ บ่ขัดควงไธยสักเชื้ออ
สองรักกัน กอดกย้วพักเพื้ออ ที่บราสาทห้องเวไชย
สองตอบรัก ชื่นชมไจใส ยิ้มรไม ฟูจาตอบต้อง
หยอกคุยวกัน ที่ในห้อห้อง คืนนั้นหยู่กับนาง ..."[๑]

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๔๓

๒.๒ ตอนอภิเษกกับนางจุฬคันธา

"...ฟูจาบราไสร ไพมาตอบท้า หยิกหยอกเหล้ารพิงคยว
เกิฏกามร้อง เพดไฟแสนปยว กยวกอดคอ น้องรักไว้หมั้น
สองสงวร สองกยวกอดฝั้น ไสยานอนหนีบบ์เน้น
การสงสาร นางบ่หลีกเว้น ยอมผ่อรหื้นงธัน
ไนคืนนั้น บ่ยืบหลับบ์ฝัน กยวกอดพัน ยียวรม่วรเหล้ร..."[๑]

๒.๓ ตอนอภิเษกกับนางสรีจันทา

"...เจ้ากุมมาร คิพานาศน้อง เข้าสู่ห้องเสยยา
การลวงชู้ รู้คู่ภาสา จักภลลนา ที่หมดซ้ำสย้ง
ทือสสจัน ที่ทันผย้ยผย้น คิเปนคำบางผ่างร้าย
นางคิผ่อรตาม บ่หลบบ์หลีกย้าย จนรุ่งข้อรสายัน..."[๒]

๓. การสอดแทรกขนบธรรมเนียมของภาคเหนือไว้ในเรื่อง ที่สำคัญคือการทำขวัญซึ่งถือว่าเป็นการเรียกขวัญเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข ทั้งนี้ไทยภาคกลางและภาคเหนือต่างก็มีประเพณีทำขวัญเช่นเดียวกัน แต่ข้อแตกต่างกัน ระหว่างทั้งสองภาคก็คือ ในพิธีนี้ทางภาคกลางมีการเวียนเทียนส่วนทางภาคเหนือมีการรดน้ำและผูกข้อมือผู้รับการทำพิธีอีกด้วย ในเรื่องหงส์หินนี้มีการกล่าวเรื่องทำขวัญสองครั้งคือตอนสมโภชสุมวรทั้งหกซึ่งกล่าวถึงการทำขวัญอย่างย่นย่อ อีกครั้งหนึ่งคือตอนสมโภชเจ้าหงส์หินให้ขึ้นครองเมืองพร้อมกับมีการทำขวัญชายาทั้งสามและนางวิมาลาในเวลาเดียวกันไปด้วย

ในการทำขวัญตอนท้าย เจ้าสุริยวงศ์ได้แทรกเกร็ดไว้ด้วยคือการพรรณนาเครื่องทรงของเจ้าหงส์หินซึ่งเป็นการแต่งตัวที่ละคลักษณะมาจากเครื่องทรงของตัวพระ[๓]

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๔๘
๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๕๕
๓. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๔๐

ของละครในภาคกลางนั่นเอง เกร็ดอีกประการหนึ่งคือการกล่าวถึงภาชนะบรรจุน้ำที่ทำเป็นรูปขวดนั้นประกอบขึ้นจากวัตถุที่มีค่า ๑๖ ชนิด เช่นทองคำ,เงินและนากเป็นต้น และใช้ขวดเหล่านั้นบรรจุน้ำจากสถานที่ศักดิ์สิทธิในภาคเหนือเช่นจากอ่างสลุงในอำเภอเชียงดาวจังหวัดเชียงใหม่ ที่นี้นอกจากเป็นขุนของแม่น้ำปิงแล้วยังมีตำนานกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาสรงพระพักตร์ที่นี้ด้วย การรดน้ำแบบนี้ถือว่าเป็นการรดน้ำอภิเษกที่ทรงความศักดิ์สิทธิยิ่งสำหรับเจ้าผู้ครองนครโดยเฉพาะ[๑]

๔. **การกล่าวแทรก**ถึงสิ่งต่างๆที่มีอยู่ในสมัยของผู้แต่ง เจ้าสุริยวงศ์ได้กล่าวถึงเครื่องมือเครื่องใช้, เครื่องบริโภคบางชนิดและใช้คำบางคำที่แสดงว่าได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งอื่น อาจเป็นไทยภาคกลางหรือมาจากต่างประเทศ เพื่อให้เป็นที่น่าสนใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟังมากยิ่งขึ้น หรืออาจเป็นเพราะต้องการแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเป็น "คนสมัย" ซึ่งเป็นคนที่ทันต่อเหตุการณ์ในขณะนั้น ทั้งนี้ผู้เขียนใคร่จะรวบรวมมาเสนอดังนี้

๔.๑ การบอกเวลา เจ้าสุริยวงศ์กำหนดการบอกเวลาโดยใช้นาฬิกาเป็นหลัก เช่น

"...ว่าไนวันนี้ คันนาริกา สามโมงมา สู่แตรหย่งเข้า"[๒]

"...คิ่นสังกา พรไชยสลัง ว่าสามโมงยังล่วงพ้น
เลยเข้าสี่โมง มาหนึ่งชั่นๆ พรเจ็องเจ้าโพธา..."[๓]

"...คันเถิงบ่ายค้อง ตูดช้ายแขไข พรภูวไน ยกพลพวกเจ้า..."[๔]

---

๑. สัมภาษณ์ นายสิงฆะ วรรณสัย วันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๕
๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๔๘
๓. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๖๔
๔. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๘๕

๔.๒ การกล่าวถึงเครื่องอาวุธ เจ้าสุริยวงศ์กล่าวถึงอาวุธหลายชนิด เช่น ตอนเจ้าหงส์หินพาราชบุตรทั้งหกไปดูซากยักษ์

"...ก่องได้ดาปผาย ก่องได้สเน้า ชัดยันพอมหน่วยเพกะ
ก่องคิเปย ได้สามง่ามเจกะ หน้าไม้หน้อยฮวรลา
หล้างก่องนั้น ได้ยัคคตา ดาปสีลา สุตันป้องอ้อย..."[๑]
"...ผู้สองนั้น ว่าคำหัวปี ปืนแฮรรี ถูกดีที่หน้า..."[๒]

ดาปผาย คือดาบใบกว้าง
สเน้า คือเสน่าคืออาวุธคล้ายมีดสำหรับขว้าง
สามง่ามเจกะ คือสามง่ามแบบของจีน
หน้าไม้หรือต้ามไม้ คือหน้าไม้
ฮวร คือทวน
ลา คือดาบขนาดยาว
ยัคคตา คือปืนที่ภาคกลางเรียกว่า "ยักกระตา"
ดาปสีลา คือปืนดาบศิลา
สุตันป้องอ้อย คือปืนปัศตันที่มีแถบโลหะคาดลำกล้องเป็นเปลาะๆ
ปืนแฮรรี คือปืนที่ไทยภาคกลางเรียกว่าปืนเฮนรีหรือแฮนรี

๔.๓ การกล่าวถึงอาหารและผลไม้

๔.๓.๑ การเลี้ยงโต๊ะสุราและมีดนตรี กล่าวไว้ในตราวสมโภชกุมารทั้งหก ดังนี้

"...ลย้งโทะสุรา กินเบยตางน้ำ บ่าหลั่รเหล้าสามคาว
สำเปนแคลลแลดะ อีหนี่เบยขาว สาวสู่นั้น กินสันม่านเหล้ร..."[๓]

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๒๖
๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๒๗
๓. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๓๐

"...คันเลิกโทะแลว คำเหล้รนนตรี มโหรี คืนนั้นจนแจ้ง..."[๑]

เบย คือคำที่ตรงกับ beer ในภาษาอังกฤษ
บ่าหลั่ร คือคำที่ตรงกับ brandy ในภาษาอังกฤษ
เหล้าสามดาว คือสุราชนิดหนึ่งตราดาวสามดวง
สำเปน คือคำที่ตรงกับ champagne ในภาษาฝรั่งเศส
แคลแลดะ คือคำที่ตรงกับ cigarette ในภาษาฝรั่งเศส
อีหนี่ ตรงกับภาษาไทยกลางว่าอาหนี
เบยขาว คือเบียร์ขาว

๔:๓.๒ อาหาร, ขนมและผลไม้ เจ้าสุริยวงศ์กล่าวถึงสิ่งดังกล่าวไว้ในคราวสมโภชพระโพธิสัตว์หรือเจ้าหงส์หินครองเมืองกังนี้

"...ออกไพชี้กิน สุรานำหมย้ง แคปหมูมันหมากแคว้ง..."[๒]
.....
ผัดหมี่เจกะ เชเลกะเขาชาย นั่งรยงยาย ก่องขายเข้าต้ม
ก้วยตย่วตินหมู ไก่อปชิ้นส้ม ผลผาลาลูกไม้
หน้อแหน่หนัดหนุร ไส่ขันยองไว้ จุกม่วงกย้งแฟนแง
ตามแต่จักชี้ ถั่วบ้งมะแป แม่กาศแล นักเลงต่องเต้า..."[๓]

นำหมย้ง คือน้ำที่ได้จากการต้มหรือนึ่งเมี่ยงแล้วนำน้ำที่ได้มาเคี่ยวและปรุงเป็นอาหารอีกทีหนึ่ง
แคปหมู คือหนังหมูติดมันแล้วทอดให้พองและกรอบ

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๓๐
๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๘๙
๓. เรื่องเดียวกัน

หมากแคว้ง	คือมะเขือพวงที่นำจะตั้วกับเกลือแล้ว
ผัดหมี่เจกะ	คือเส้นหมี่ของจีนที่นำมาผัด
เซเลกะ	คือหมี่หรือบะหมี่
เข้าต้ม	อาจเป็นจำพวกข้าวต้มไก่หรือข้าวต้มผัด ได้ทั้งสองกรณี
ก้วยตย่วดินหมู	คือก๋วยเตี๋ยวที่ใส่ขาหมู(แทนลูกชิ้น)
ไก่อป	คือไก่ที่ปรุงคล้ายแกงแต่มีน้ำแกงอยู่ด้วยน้อย
ชิ้นส้ม	คือแหนม
หน้อแหน้	คือน้อยหน่า
หนัก	คือสับปะรด
กย้ง	คือส้มเกลี้ยงหรือส้มเขียวหวาน
หนุร	คือขนุน
จุก	คือส้มจุก
มวง	คือมะม่วง
แฟน	คือมะแฟน
แง	คือผลไม้ชนิดหนึ่ง

๔.๔ การละเล่น เจ้าสุริยวงศ์กล่าวถึงการละเล่นหลายอย่างเช่น

"...รำม่านงย้ว หลายเยื่องภาสา มโรรา ลออรชาวไต้
ชักโยนขนหนัง รำแคลรหวยนไส้ ปล่อยนกในสุ่มพก..."[๑]

จะเห็นว่ามีรายการ รำพม่า, รำเงี้ยว, มโนห์รา, ชักยนต์, โขน, หนัง(อาจเป็นหนังตะลุง) รำแคน, ปล่อยนกในสุ่ม, ไต่ลวด, เบี้ย, หมากรุกและชอ

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๒๙

"...พวกนนตรี เภรีพาดค้อง สพพเครื่องเหล้รนานา
ตั้งแต่วันนั้น บ่หี่ห่างหา มโลรา ลคอรฟ้อรเต้น
ยิ่งช่อวอร ตวมจักแต่งเหล้ร ยี่เคนันโห่ร้อง
ภาสาได คิมีภ่ำภ้อม โปแก่วตั้งรยงยาย
ฟ้อรม่านงย้ว มองเชิงสยงหลาย หกคเมนยาย ผัดผายวิ่งเต้น
รีนเรืออเปนลำ กำงูเห่าเหล้ร พร่องจดคเบนแก่นไว้
ขึ้นกาจับหลัก งูลงต้นไม้ ก่องหว่ยนไส้ไนพุง
เชือกหนังเชิงไว้ เก่งดีสุดสุง หาบพยคบุง หางยุงฟ้อรผ้าย
ไต่เชือกหนัง หยวไพดว้ายดว้าย เหมิอรหยวดินลุ่มพื้น..."[๑]

ที่ยกมากล่าวนี้ประกอบด้วยการละเล่นดังนี้คือ มโนห์รา, ละกว, ซอ, ลิเก, โป, เบี้ยโบก, ฟ้อนพม่า, ฟ้อนเงี้ยว, ฟ้อนมองเชิง, หกคะเมน, เล่นกล(กลืนเรือเป็นลำ, กำงูเห่า) กาจับหลัก, งูลงต้นไม้, และไต่ลวด(หนัง)

"...เหล้รทุกภาสา บ่ได้ละไว้ ทังจินแขกไต้ไชยมอร
คูลวาม่านงย้ว์ ทังคล่ยงเชาขอร ก้อคู่ยซอร ไหหลำต่องสู้
กองแขกรำกิจ มองเชิงต่องสู้ เชิ้งลาวแคนเป่านับ
ยิ่งช่อนัน เชิงกันดั่งคัด ฟ้อรม่านเต้นรำธวร
ลคอรคู่าวร้อง ภิภาคกองกวน หลายคบวร สพพเครื่องเหล้ร
ไต่เชือกหนัง หาบน้ำหย่องเส้น หกคเบนวิ่งพุก
รอคบ้วงหวาย เชิงชายคทุก กำพุ่งสู้จับเอา
เจคะแบกมย้น บ่ถูกตัวเชา คาปลาเอา ธ้ารปออกเหล้ร
กองสบัดไชย ลูกตุบป่ไล่เต้น คบวรเชิงต่อยุทธ์
ชนผัดหลัง แลววางอาวุทธ์ ภิภาคช้าฟันลอง
โปแก่วภ้าย ถั่วเบ้ยกินของ สยงเงินของ เนืองนันม่วรเหล้ร

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๗๒-๓

มหัวแดงดำ เจ้ามีแปงเส้น ขยรสำคัญยึดไว้
คันถูกเขาแทง ยะหัวรับไช้ กินที่ได้ในวง..."[๑]

การกล่าวถึงการละเล่นครั้งสมโภชพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นท้าวพาราณสีนี้มีการกล่าวถึงการละเล่นมากกว่าในคราวสมโภชกุมารทั้งหกครั้งที่ฆ่ายักษ์หรือกราวที่ให้พระเจ้าย่าได้พบพระโพธิสัตว์ซึ่งมีการละเล่นดังที่กล่าวถึงคือ มีการละเล่นจากชาติหรือภาษาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับลานนาไทยในสมัยนั้นอันประกอบด้วย จีน, แขก, ไทย, มอญ, แขกคุลา, พม่า, เงี้ยว, อีก้อ, มูเซอร์, ไหหลำและต้องสู้ ทั้งนี้มี รำกลองแขก, รำกริช, ฟ้อนมองเชิง, เชิ้งลาว, รำแคน, ซอ, ฟ้อนพม่า, รำทวน, ละครค่าว(น่าจะเป็นแบบละครร้อง), ไต่ลวด(หนัง), หกคะเมน, วิ่งพุก, ลอดบ่วงห่วาย(น่าจะเป็นตะกร้อลอดบ่วง), รำท่ารบ(เรียกว่าเชิงเจ็ดกระทู้คือกล่าวกันว่าใช้หลักกระทู้เจ็ดแบกพุ่งก็ไม่ถูกผู้รำนั้น), รำดาบ, กลองสบัดชัย, ฟันดาบ, ไพ่, เบี้ยโบกและอื่นๆโปรด

๔.๕ กระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ในตอนที่ท้าวพาราณสีและเจ้าหงส์หินยกพลไปรับนางวิมาลากลับเมืองนั้นได้กล่าวถึงกระบวนเสด็จดังนี้

"...ภยาพาลา กับองค์หน่อฟ้า คิสรเดจะขึ้นกุญชอร
ยกพลมากนัก ออกบทจอร ออกพรนคอร หยาดยายเปนฝ่า
กองแขกกองชุม ภิภาดเดินหน้า ดาปธวรลาพ่อรรัป
ทหารปืน เดินยืนเปนธัป ถัดหมู่หน้าคนรำ
ชเลียดาปง้าว เดินทวยติดจำ ดาปฝักอำ ถัดง้าวก่อรหน้า
ตำรวดหวาย พันแดงธัปผ้า สองมัคดาทางย่างย้าย
หอกคือยอง รูบป์ข้างขวาซ้าย วงส์แวดกย้วกุญชอร..."[๒]

จะเห็นว่าขบวนที่ยกไปนั้นมีบรรดาเครื่องประโคมหรือเครื่องดนตรีนำหน้าขบวนไป ถัดจากนั้นจึงเป็นขบวนฟ้อนดาบ และต่อมาก็เป็นขบวนทหารถืออาวุธประจำมือต่างๆ

---

๑. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๘๘-๙
๒. ดูวิทยานิพนธ์ บทที่ ๒ หน้า ๘๒

มีตำรวจหวายเดินสองฟากกระบวนซึ่งเหมือนกระบวนเสด็จพระราชดำเนินในภาคกลาง นับว่าเจ้าสุริยวงศ์นำเอาขนบธรรมเนียมของไทยภาคกลางเข้าสอดประสานไว้ในวรรณกรรมของภาคเหนือซึ่งเป็นการก่อให้เกิดความแปลกใหม่น่าสนใจกว่าเรื่องอื่นๆที่ผู้แต่งไม่มีประสพการณ์กว้างขวางเช่นเจ้าสุริยวงศ์นี้

อย่างไรก็ตามขบวนเสด็จในคำฉันท์หงส์หินนี้ เจ้าสุริยวงศ์พรรณนาไว้ค่อนข้างรวบรัด หากจะเปรียบเทียบกับขบวนเสด็จของพระเวสสันดรในมหาชาตินครกัณฑ์ซึ่งผู้แต่งท่านเดียวกันแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ ดังนี้

เตนหิ เมื่อนั้นพระยาสัญชัยก็ใช้หื้ออามาตย์ ผู้ฉลาดเฉลยสาร ไปกราบทูลสมเด็จพระภูบาลอยู่เกล้า คือพระเวสสันดรเจ้าจอมพล หื้อเสด็จคลคลาดแคล้วเมือสู่นครแก้วเมืองหลวงนั้นแล นันทเภรีท้าวก็หื้อตีป่าว เอิ้นร้องกล่าวทุกหมู่ชุมหื้อมาประชุมทุกสะหรอก(ซอก) เตรียมตัวออกทุกคน ยกรี้พลเสด็จจาก ป่าไม้พรากมาเมือง ริพลเนืองอเนก เป็นฝ่าเมฆหลามไหล ทหารไทยพรึกพราบนายร้อยคาบเดินแฝง กำกับแยงดูหว่าง บ่ถี่ห่างเสมอกัน ยกตืนทันพร้อมพร่ำยกตืนยำสามัคคี ปืนยาวมีปลายดาบ ทหารราบเดินแข็ง ยกย้ายแยงเทียวไต่นายร้อยไล่เลียงข้าง ครบโหลนับเปนหว่าง บ่ถี่ห่างดูงาม เปลี่ยนบ่าทันทุกกลำดุจดั่งยำบารี กลองทองตีร่วนเร้า แตรวงเป่าเพลงเดิน เสียงเจริญบ่ขาดแผ่อำนาจหื้อปรากฏ จำเริญยศใหม่หม้า พระเจ้าฟ้าโองการ เกรียงไกรหาญอานุภาพ ศัตรูกราบสมภาร ธงทหารนำก่อนหน้า เคยแกว่งท้าสงคราม เดินไหลหลามใช่ช้า ขบวนหน้ากว่าอโข นายพันโทและพันเอก ขี่ม้าเทศนำพล ติดสายโยงยศใหญ่ เกือกบุตไส่ดูพราว กางเกงยาวแดงแซบ สองเส้นแทรกแซมกลาง ลวดแดงวางเรียงแลบ แซบข้างแบบนายพล ใส่หมวกขนการเวก ติดตราเอกวราภรณ์ ขี่อัศดรนำก่อนหน้า เคยแกว่งท้าสงคราม เดินทัพตามนายใหญ่ นับบ่ได้กว่าอโข ถัดนั้นทหารพยัคโฆนายหมวด สำหรับตรวจศัตรูแมวมองดูผกผ่า นับหมื่นกว่าหลายเหลือ ถือธงเสือนำก่อนหน้า ใจกล้นกล้าสงคราม วตตวัตถาปอกคองามแดงล่า แต่งเครื่องผ้ากากี ห้อยคอมีนกหวีด

แอวชัดมีดทำการ เป็นทหารเสือป่า สำหรับผ่าตัดฟืน พวกแมวมองยืนผกอยู่ รักษาคู่ไพรสาณฑ์ เป็นประการวงสอบ นายหมู่ครอบคุมไป ในดงไพรป่าใหญ่ สะกิดไคว่ตามมัคคา ลำดับมาตลอด ตั้งแต่เขาวงกตรอดเถิงเมือง ริพลเนืองอเนก เป็นฝ่าเมฆเหนือดิน ทหารม้าชกกะดินยกย่าง บถี่ห่างงามดี ถือธงสีหางแง่ม ขี่ม้าแกว่นกลางแปลง แต่งตัวแดงสักหลาด ดูองอาจหลายโหล สุบจิโวมียอด มือซ้ายสอดจามรี สัตรูหนีอำนาจ เหมือนจักขี่เข้าทิฆาตสงคราม ปางเมื่อพระทรงธรรมหายโศก เจ้าจอมโลกหากทรงญาณ เสด็จออกจากสัณฐานป่ากว้าง ชาวเมืองอ้างยินดี สิวินังชาวสีพีพร้อมพรั่ง ชนบทหลั่งถมถองเนกมาจะนิคมนองอเนก พลพิเศษหลายเหลือ จตุรงค์เจือนำก่อน ทหารหย่อนตามหลัง ระบูทั้งมอ็กนาท ปืนใหญ่ลากนำทาง รถเกวียนคร่างคะคื้น นับหลายหมื่นมวลมี สารถีขับแล่น วาดแส่แกว่งแพรวพราว บางเหล้มใส่กะไหล่เดินขาว เขียนพาด ดูสอาดติดยาง รถยนต์คร่างเทียวไต่ ขับรถไขว่สานสน พะตืนบนหนังฟอก กระจกรอบปิดตัน เพื่อให้กันลมฝุ่น ลอองมุกมุ่นมัวควัน รถยนต์คันน้อยใหญ่ ขับอวดให้สาวดู แต่งตัวหรูขี้นขี่ รถแทกซี่ขับเอง ชุมนักเลงหุมชอบขี่เกี้ยวปลอบนารี บางเหล้มทาเป็นสีลูกหว้า บางเหล้มทาสีกรมท่าเขียวขาว บางเหล้มทาสีแดงพราวสอาด ซักเส้นพาดเขียนดี คุมดัชชีซ่อมใหม่ นำมันใส่ภายใน บางเหล้มเอาพวงมาลัยติดรอบ พยอมดอกเปาดอย ร้างสาวกอยอวดอู้ พวกเจ้าชู้ลูกขุนนาง ขับรถขวางขบวนแห่ จราจรแว่ดักเดิน หี้รีบเดินไปก่อน ตำรวจต้อนขับไป [๑]

จะเห็นว่าขบวนเสด็จพระราชดำเนินของพระเวสสันดรออกจากเขาวงกตนั้น มีทหารนำเสด็จแบบขบวนสวนสนาม มีพาหนะสมัยใหม่คือมีรถยนต์ รถแทกซี่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนเสด็จด้วย และกล่าวถึงทหารเสือป่าโดยมีการพรรณนาอย่าง

---

๑. มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย, หน้า ๑๗๙–๘๑

ละเอียด ส่วนเรื่องหงส์หินนั้นเจ้าสุริยวงศ์ได้แต่งขึ้นในขณะล่องเรือไปราชการของพ่อเจ้าอินทวโรรสที่กรุงเทพฯในปี พศ. ๒๔๔๔ สมัยรัชกาลที่ ๕ แสดงว่าสิ่งที่กล่าวถึงในตำนานนั้นได้จากประสพการณ์ ถ้าท่านแต่งเรื่องหงส์หินในสมัยเดียวกับการแต่งมหาชาตินครกัณฑ์นั้นแล้วเราคงจะพบข้อความที่กล่าวถึงสิ่งแปลกๆใหม่ๆอีกมากนัก

ทั้งนี้มีเกร็ดแทรกที่เจ้าสุริยวงศ์ได้กล่าวไว้ในเรื่องนี้ด้วยคือเรื่องการพิพากษาหรือการพิจารณาคดีและการเลี้ยงโต๊ะสุรา[๒]ที่ผู้เขียนใคร่จะกล่าวรวมกันไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะการพิจารณาคดีเป็นแนวทางการพิพากษาแบบใหม่อาศัยตามแนวของต่างประเทศที่ทั้งชาวล้านนาไทยและไทยภาคอื่นย่อมจะสัมผัสได้ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาสู่ประเทศไทยพร้อมกับอารยธรรมตะวันตก ทั้งนี้ภาพของการเลี้ยงโต๊ะสุราก็ย่อมอยู่ในกรณีเดียวกัน ผู้เขียนใคร่จะย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าการที่เจ้าสุริยวงศ์สอดแทรกเกร็ดเล็กๆน้อยที่อยู่ในสมัยของท่านเข้าแทรกไว้ในงานชิ้นนี้เป็นสิ่งที่มีค่าต่อการที่อนุชนรุ่นหลังจะได้ศึกษาถึงความเป็นอยู่ในสมัยนั้นอีกด้วยซึ่งก็ย่อมเป็นสิ่งที่น่าสนใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็นงานของท่านคือเรื่องหงส์หินนี้อยู่แล้ว และผู้เขียนเห็นว่าคำอธิบายเพิ่มเติมสำหรับเกร็ดแทรกทั้งสองดังที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องที่เกินความจำเป็นโดยแท้จริง

จากการที่มีเรื่องหงส์หินฉบับต่างๆดังที่กล่าวมานี้แล้ว ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นว่าชาวล้านนาไทยมีความนิยมในเรื่องหงส์หินอย่างยิ่งในอดีตกาล ปัจจุบันนี้เมื่อชาวล้านนาไทยได้เป็นพลเมืองของประเทศไทยแล้วความนิยมอันนี้ก็ได้แปรไปมาก พอที่ชาวล้านนาไทยรุ่นใหม่จะไม่รู้จักเรื่องหงส์หินเลย และโดยเฉพาะเสียงอ่านทำนองเสนาะของตำนานซึ่งถูกเสียงของวิทยุทรานซิสเตอร์กลบไว้เกือบหมดสิ้น

---

๑. มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย, หน้า ๑๖๒

๒. นายสิงฆะ วรรณสัยกล่าวว่าการพรรณนาเรื่องการเลี้ยงโต๊ะสุรานี้เป็นภาพสะท้อนจากการเลี้ยงในคุ้มของเจ้านายในสมัยของเจ้าสุริยวงศ์นั่นเอง